ILIJA JAKOVLJEVIĆ

ZAVIČAJ

SLIČICE I PRIPOVIJESTI

GODINA MCMXXIII

ILIJA JAKOVLJEVIĆ

ZAVIČAJ

SLIČICE I PRIPOVIJESTI

GODINA MCMXXIII
PRVA HRVATSKA DIONIČKA TISKARA U OSIJEKU

Bolesnici vjeruju u mjesta, gdje čovjek dobro živi, u krajeve, koji liječe. Ima mjesta sjećanja, kutića zemlje, na kojima dolaze na um smiješak zavičaja i slatka kolijevka. Kao bojažljiva djeca u naručaj dadilje, tako i njihove nade bježe u jednu kućicu, u jedan vrt, u jedno selo, koje je bilo svjedokom njihova rođenja i koje im ne će dati da umru.

BRAĆA GONCOURT.

ZAVIČAJ

I dogodi se, da se vratim u to staro, oronulo mjesto, u svoj tihi zavičaj. Na dolasku me intimno pozdravi mala, ledena čekaonica i zarđali automat. Kakav me starkelja, koji je možda moga oca nosio na rukama, pogleda začuđeno, dok se dječurlija zabavlja igrajući »tuce« po sekser i natječući se, ko će odnijeti megdan u psovanju.

Uzmem ono malo svežnja pod rame, zapalim cigaretu i otpuhnem. U susjedstvu vidim gomilice svijeta pred jednom kućicom. Susrećem se sa ženama, koje idu, da se pomole nad »mejitom« i izljube s pokojnikovom rodbinom. Muškarci, s drenovačom u ruci, dolaze na čašicu »mehke« i da pročitaju pokojnikovu oporuku, koja leži otvorena na njegovim prsima. Iza toga se raspreda dugi razgovor o njegovoj naravi i njegovim adetima. Gdjekoji pokojnikov prijatelj, koji je zajedno s njim peko rakiju, važno otpljucne i počne: Bilo vam je to, ako se ne varam, baš onomlani; kad je naš Juriša, pokoj mu duši . . . i priča se nastavlja, prekidana raznim upitima i upadicama.

Neugodno se stresem i potražim prijeki put, da izbjegnem znatiželjnim pogledima. A kada me vide male, izglodane ulice mojega djetinjstva, već se spustilo veče i grad je smiren i ćutljiv. Polagano, kao kakvim grobljem, prolazim uskim sokacima, i gledam ravno preda se. Katkada se obazrem. Stare, hrastove kapije već na pola trule. Streha nakrivljena, a krovovi davno pocrnjeli i popucali. Na zidu gdjegdje kakvo derište napisalo nekoliko opazaka. Letimično ih pogledaš. Uvjeravaju te one, da ovaj na oko mirni i šutljivi grad ima dobre oči i da nijedna

tvoja kretnja ne ostaje neopažena. I ti onda, zabrinut za svoj ugled, poprimaš dostojanstveno držanje, bojeći se valjda, da sutra ne ponesu piskutljivi vjetrovi nekoliko rugalica o tvojoj nespretnosti. Podižeš glavu i stupaš ravno naprijed. Noga ti se očeše o kakav kamen. Ali ti se brižno isprsuješ i paziš, da se to ne opazi. Jer na oko tihi, smireni gradovi opasniji su od bučnih, užurbanih. — Vi'š, kako je zakočio! — čuješ odmah iza sebe laki piskut, koji te ubode iznenada, malo podmuklo i urotnički. Staneš začuđeno i okreneš se. Na jednoj kapiji stoji sredovječna žena i uza nju djevojka.

O, prekrasna djevojka, s dva zelena i rosna oka, kao što su zeleni i rosni naši vrtovi u proljetno veče.

— Vi'š Andrije, bolan ne bio, pa nas i ne prepoznaje! — nastavlja žena sad malo veselije, dobrodušnije, kao zadovoljna, što si se zaustavio i nijesi ništa prigovorio.

A ti pristupaš k njima, dvjema ženama kraj stare, olinjale kapije. Smijuckaš se zbunjeno i praveći nespretne kretnje ispričavaš se, da ih ne možeš prepoznati. Ona starija, valjda mati one djevojke, predbaci ti, da si »zakočio« ko kad momče otišlo na velike škole, obuklo tvrdu »jaku«, pa se pogospodilo. Ti da ne poznaješ nju, Peru Ivanovicu, bolan ne bio, onu, koja te je, dok si bio ovolišni, branila, kad si se s jačima od sebe potukao. I njezinu Maru, brate slatki, Maru Pere Ivanovice, koja se s tobom u djetinstvu igrala? Ti se smijuckaš i veliš, da se počinješ sjećati, a zapravo se još uvijek ne sjećaš, nego ćeš se istom kasnije kod kuće raspitati. A djevojka nakrivila dražesnu glavicu i malo otegnuto veli, da si se pogospodio u velikom gradu pa si zaboravio na njih, šeherlije i »sirotinju«.

I onda počinju razgovori. Razrastao si se, čitavi si momak, eto, skoro za ženidbu. Vidi se, bio si među finim svijetom i svašta si naučio. Eto, došlo momče s puta, pa opet ima sumpresane hlače, a »mašla« mu je velika, vidi se, da je bio na velikim školama. A kažu, da si hairli, da dobro učiš, i pitaju te, hoćeš li biti advokat ili »milistar«. Ali, znaš, kada postaneš nešto, nemoj zaboraviti ni na njih, jer naši smo mi pa valja i na svoje pripaziti. I onda te

Pera, Pera Ivanovica, i Mara, Mara Pere Ivanovice, raspituju o raznim potankostima. O tome, je li i t a m o tako velika skupoća i je li basma jevtinija. I o tome, jesi li našao djevojku, jer svi naši nađu, ko kad im naše ne valjaju, e, šta ćeš, ko kad naše ne znaju vrcati ni tancati, drže se starog našeg adeta. A ti samo slušaš, lagacko se smijuckaš i lukavo prevrćeš očima. Kada se napripovijedate, onda kažete »zbogom« i razidete se. Ili ne baš tako. Rukujete se, jer je i u ovo mjesto već prodro običaj, da se žene i muškarci rukuju. Obadvije ti one kažu »d o đ i«, a ti obećaješ, da ćeš sigurno doći. Doduše, doći baš ne moraš, ali to moraš obećati, i to malo glasnije, da te čuju i sa susjednih prozora.

Eto, tako se rastanete. Ti, misleći na ugodni sastanak, jer djevojka je, doista, lijepa, i spremajući koš pitanja, da ih staviš na svoje kod kuće. One, osobito mati, spremne da u tihim razgovorima prišapnu, kako si bio s njima, kako si lijepo divanio i, tko zna, moglo bi još svašta da bude. I ti znadeš, da će već noćas tihi vjetrovi tobože mrtvog grada pronijeti vijest, da se gospodin Andrija povratio u naše mjesto, da ima »sumpresane« hlače i široku crnu »mašlu«, te da je razgovarao s Perom Ivanovicom i njezinom Maricom.

Na putu se sastaneš s kojim drugom iz mladosti, rukuješ se u neprilici, bi li ga i zagrlio i s njim se izljubio. On te gleda najprije ispod oka, guta komadiće somuna, a onda se široko nasmije.

— Zdrav bio i dobro došao!

— Hvala, Jozo, hvala, nego reci mi, očiju ti, koja je to Pera Ivanovica?

— Pa to ti je mati Mare pokojnog Ivana — odgovara ovaj i već se češe iza uha, malo sumnjivo, no uvijek dobrodušno se smiješeći.

— Lijepa djevojka, zar ne Andrija? — priupita te kao nehotice.

— Nego, nego, stasita djevojka, potvrđuješ ti, ne misleći, da će tvoje riječi biti predmet dugih razgovora i povod mnogih nagađanja.

A kada stigneš kući, već te tvoji na vratima dočekaju. Došla je i mati i sestra i njezino dijete, koje hoće da vidi »daju« i od njega dobije šećerlama. I svi te oni gledaju slavodobitno i prijete se prstom, jer oni su s v e saznali. Ti ih gledaš isprva začuđeno. Ničega ne shvaćaš, jer, eto, ti si došao kući ravno sa stanice. A oni se samo smiju i sestra se hvali, kako će dobiti lijepu nevjestu. A mališan, obijesno stvorence, počinje da plješće, hvata te za koljena i hoće, da ga uzmeš u naramak. I nema druge, ti digneš malog visoko u zrak, poljubiš njegovo vedro čelo, okreneš se odraslima i udariš u pripovijedanje. O onome, što se dogodilo, i onome, što se nije dogodilo.

Sutradan je tvoja kuća puna znatiželjnih susjeda. Svi su oni došli u »poslu«, da posude sjekiru ili da pozajme čašu soli. Pitaju te, kako si putovao, šta ima t a m o novog, a na koncu, kao usput, o tvojemu jučerašnjem sastanku. I tebi ne preostaje drugo, nego da istog dana posjetiš Peru Ivanovicu i Maru Perinu. Popiješ s njima crnu kavu i malo se rašćeretaš, a na rastanku ti one opet kažu »d o đ i«.

Nekoliko dana nakon toga ti si već i »zaručen«. Pređeš preko praga i — čestitaju ti. Pođeš ulicom, i žele ti mnogo sreće.

I tebi ne preostaje drugo nego ili se ozbiljno zaručiti ili prvim vlakom ostaviti ovaj tihi, blagoslovljeni grad s nekoliko tisuća poznanika, ako ne ćeš, da te svi susretnici pitaju: zašto si ostavio Maru Pere Ivanovice, onako kršnu i čestitu djevojku . . .

NAŠE MAJKE

I.

Sjedi ona, sinja kukavica. Po cijeli dan sjedi ona u mojoj kući, oveštala, pogrbljena. Moja sestra donese joj na pladnjiću nešto jela, okrene se na protivnu stranu i zvonko joj kaže: Samo kušaj, Ivano, samo kušaj. Žurno, možda je nekakova mana. Moj Periša, on je slab i ne može ništa.

Sjedi ona, sinja kukavica, vjerujući da nitko ne zna za njezina stradanja. Ponosna je ona i sakriva svoju bol u dubini materinskog srca.

— Samo nek je sretan! — veli ona, i dva plava oka tonu polagano u suzi nijemog bola i strahu iščekivanja. Teška tuka pokriva sijede vlasi, cvijeće nemirnih noći i neprestanih briga, koje vječno sjede na niskome, navoranom čelu. — Samo nek je sretan on, moj Šimun, i odmah je dobro. Za mene je lako. Još nekoliko godina, pa ću onda k svome pokojniku. — Ali on je mlad, a djeca su mu nejaka, govori ona isprekidano i plačno, a njezine usne, isciјeđene i drhtave, prosipaju tugu nemoćne zabrinutosti.

— I nikakova glasa, Ivano, već tri mjeseca? — pita moja sestra smeteno, a njezino mlado lice cvate tihim sažaljenjem, koje poznaju samo mlade majke. U drugoj se sobi smije jedno zlatno dijete, a psić štekće, skače po stolu i štogod prevrne.

— U bolnici je, piše mi nevjesta. Bolestan je teško, no skoro će ozdraviti. A onda će i mene posjetiti. Hoće. On je dobar. Barem na dva dana on će doći k meni, da ga samo vidim — sanja ona, opajajući se iluzijama nemogućih radosti. A onda brižno odriješi neke uzle i broji

sitne novce, dugo čuvane i od usta otkidane. Broji ona i računa bojažljivo i zbunjeno: O, da li će biti dosta?! Samo za dva dana . . . Malo mesa i povrća i još koješta . . Kada dođe, neka vidi: gle, majci je dobro. Ona lijepo žive. Ona misli na mene i uz blijeda zrna posvećene krunice ona moli Boga za me . . .

I uvijek se prebroji. I uvijek se zbuni prebirući novce i nikada pravo ne zna: o, da li će biti dosta?

Moja sestra pomaže joj. Spretno i veselo, jogunica mala. Ivana je skromno moli, da se ne prevari. Još nekoliko dana, i on će doći. O, hoće li biti dosta?

— Bit će dosta, Ivano, i previše će biti, smije se sestra i krišom joj dodaje nekoliko kruna. Bit će dosta, kako ne bi bilo? I za vino ima, i za duhan. Samo neka dođe, sve će biti dobro, Ivano . . .

Njezine se plave oči blago smiješe. Ili možda samo sjenke preletješe preko njena lica i sakriše se u dubini zjenica? Ona dalje sjedi. Samo sjedi, sinja kukavica. Ovestala, pogrbljena. I ponovno prebire novac i čuva ga pod uzlovima.

II.

Sjedimo u hladu odrine. Crveno se grožđe slatko smiješi. Pozdravlja nas podne: metalna zvona, sjaj sunca i koraci radnika.

— Ptičice, ptičice! Dobaci meni jedno zrno! — sklopio mališan drage ruke i zagledao se u lozu. Nekoliko ptica skakuće po njoj i zoblje. Cvit, cvit! nasmiju se one, doživljući jedna drugu. Dijete pobožno gleda u njih, načini dražesnu kretnju i zamahne šeširom. Opane jedno zrno. Dijete ga uzme i pokazuje majci.

Ptičice su dobre. One vole malu djecu, jer su djeca čista srca.

Svi ga tetošimo. On se svakome ulagiva i pokazuje: crveno zrno i male, crvene, sočne usnice.

Moja sestra prevrne novine. U malome gradu novine su mali život i čitaju se na glas, kao lijepe pripovijesti.

— Osuđen je — ponovi ona, i pomiluje svojeg mališana.

— Na godinu dana — odgovaramo mi tiho i ganuto, kao da pratimo pokojnika.

Vjetar donese miris gore, poigra se kojim listom i nestane ga.

Na vratima je alka zazvečala. Dva puta je zazvečala, i činilo se, dosta naglo i odlučno. I zapovijedno je zazvečala, pričinilo se nama. Ustala je sestra i otvorila. Otvorila je ona, najsmionija i najuslužnija.

— Strina! — zaplešče mališan i nestane ga u njezinom krilu.

— Ivana! — čudimo se mi, kao da taj posjet nije svakidašnji. Sjedi, Ivano, pravimo joj svi mjesto, a naši su pogledi letjeli po njezinu licu i padali opaljeni.

— Sirotica! — govorimo mi, no samo mislima. Njezino je lice tako svakidašnji spokojno i obasuto tihom zabrinutošću. Jedino su oči njene nekud zaplašene. I vlažne su oči njene, i ponosne ujedno. U njima je dubina jedne bolne duše, i odlučnost je u njima.

Sestra sakrije pod stolnjakom novine. Opazili smo mi to, i znali smo zašto, pa ipak se nismo čudili. Ne, nismo se čudili, a pred nama je stajao živi kip stradanja, govoreći svakom kretnjom više od svih namrčenih hartija.

— I jesen je stigla. Već je vrijeme berbi. Još malo, i eto nam zime. A drva su skupa.

— Skupa.

— A noći su tako nemirne, kao da vječno kukviže zavijaju. Ne će san na oči . . . Spustim kapke i pokrijem ih rukama. Nema. Nema. Sve jednako.

— Brige, Ivano — tumači sestra i gladi dobrom, materinskom rukom svoga mališana. Eto, Šimun, svraća ona razgovor na pravu stvar, no Ivana je prekida.

— Ne, on nije osuđen. Sve novine lažu i sav svijet laže, jer on je bolestan. Bolestan je on i jošte se liječi. Eto, nevjesta piše, da mu je bolje i skoro će ozdraviti. Bolestan je on, i on će doći. Doći. Zabuna je to ili neka pogrješka . . .

Reče i diže se. Odlučno se diže i zaokruži nas jednim dugim i čvrstim pogledom. A pogled je njezin bio oštar kao vojnik s nebodenom puškom.

— I ako je — šikne njezina riječ sigurno i jako, kao voda iz kamenog izvora.

— I ako je — ponovi ona, namakne rubac do obrva i uspravi se ponosno, spremna svakom prkositi.

— Majka sam mu — istisne teško, a osjetilo se, da se riječ uhvatila u koštac sa suzama.

III.

I tako je gledam svakog dana. I jesen je prošla, i zima, i proljeće. I ljeto nas opet posjetilo, toplo, sunčano, uznojeno. Prolaze dani, Bože moj, kao misli, a misli su vječno jednake, kao životne potrebe. I ništa se nije među nama promijenilo. Mališan je samo nešto porastao i ne razgovara više s ptičicama.

— Za tri dana — premišlja Ivana i vadi zgužvani novac pa ga broji, Gospode, puna skrbi ponovno ga broji, i opet ga veže u sitne uzliće, prebirući na usnama tihe molitve i još tiše blagoslove.

— O, hoće li biti dosta? — pita ona, sinja kukavica.

— Bit će dosta — smije se moja sestra i nudi je zrelim jabukama, svježim kao njeno mladenačko lice i slatkim kao njeni razgovori.

NA BOŽIĆ

Iza dugog objeda, na koji je došla sva rodbina, kao što je kod nas običaj na Božić, da zajednički palimo svijeću, pošao sam u svoju sobu. Znam, da nisam otišao neopažen, jer su oči svijju bile uprte u mene, i vidio sam, da žale, što se udaljujem. Nakon objeda, pošto je najstariji muškarac među nama nakvasio kruh u vinu i onda utrnuo svijeću, imao je da se nastavi razgovor. Htjeli su da pripovijedam o svojemu putovanju, o svojim doživljajima i o svemu, što je daleko za njih i o čemu oni slušaju kao o nečemu, što se događa u priči. Ali nisam mogao. Bio sam umoran i htio sam da naslonim glavu, koja se sama od sebe spuštala od neispavanosti.

I kad se moje misli smiriše na mekom uzglavlju, otškrnu se vrata moje sobe i u polutmini se pokaže lik moje rođakinje. Ona laskavim korakom pristupi k meni i sjedne tik uza me.

— Ništa mi ne ćeš pripovijedati danas, a znam, da te sutra ne će nitko vidjeti, a prekosutra ćeš nas već ostaviti. Takav si ti — reče prijekorno i pogleda me svojim smeđim očima.

— Da ti pripovijedam? — odgovorih zbunjeno i pomilovah je po ruci, koja je napornim radom izgubila svoju svježinu, no koja je ipak zadržala tragove rođene ljepote.

— Neka ti bude — rekoh, kao nagrada za tvoju mladost i za umiljate kretnje, koje si baštinila od kakve mačkice.

*

Da, tako je to bilo. Vlak je u jednom sumanutom vrisku jurio u daljinu i nestajao. Nestajao je vlak u bijelini

osniježene šume i ništa se nije čulo do li tutanj užurbanih kolesa. Sjedili smo na krovu i ronili u noć. U plavome i začuđenom zraku lepršali su naši dronjci kao teške, vlažne zastave. Naše su duše vriskale u noć i zurile u žute varnice, što bi katkad preko nas preletjele kao žuti, užareni užasi.

Stanica se davno izgubila. Nestala, ćeretava madžarska stanica, i na njoj svirka propitih cigana. Još jedamput dobacim joj zbogom. Pozdravih je još jedamput, a čini mi se, da se tako pozdravljaju stari svjedoci poniženja i stradanja.

Zebao sam. Gospode Bože, već su davno nastupili pasji mjeseci, a na meni samo tanka kabanica. Smrzla mi se lijeva ruka. Zamolio me netko, da mu pokažem rukavice, i pružih mu jednu. A onda ga nestalo, eto, kao da ga voda popila. Nestalo njega, a s njim i rukavice.

Pomrčina je bila i nebom se razastro plašt, crn i težak. Okolo se vidio samo snijeg, i jedino kad bi koja signalna svjetiljka bacila krpu plavog svjetla, izrasle bi na krovu vagona neke skutrene figure, a onda bi i šapat nešto oživio. Pojavio bi se šapat, no nekuda kao iz daljine. Čudan šapat, zaista, i jeziv, kao da je od ponoćnih sjena.

Vagoni su govorili.

— O, da barem negdje skloneš glavu — šaptao je crni krov sedmoga vagona svome susjedu. A ovaj bi to javio svome drugu i vlakom je puzao neki zaprepašteni glas isprekidano, ustrašeno i jecavo. I kad stigne do posljednjega vagona, on odleti nekuda u noć i nestane ga tamo među bijelim granjem staklovite šume. A na krovu tinja život polagano i neprekidno u drhtavoj liniji zime, straha i umora.
— Ja nemam ni ogrtača — progovorio bi opet sedmi vagon, još nemoćnije, tanje i šuplje, a taj se glas rušio dolje među tračnicama i pripovijedao nekoj stražarnici, da na krovu sedmoga vagona zebe jedan siromašni čovjek bez ogrtača, kruha i sigurna sjedišta.

Eto, takova je bila ta noć i takvi su bili razgovori. A onda su i krupni lapti snijega počeli da padaju. Mrtvo su padali, kao mrtve ptice, a bili su i hladni, ukrućeni.

Gledao sam ih sivim pogledom, kao što se gledaju uspomene, koje izviru iz crnih kutova prošlosti. Bez misli, bez straha, bez čežnja, osjećajući samo, kako mi se mozak mrzne i po ruci gmaze tanke — tanke igličave niti. Onda se instinktivno uvučem u ogrtač i dahnem u ruku.

— Pridrži mi uprtnjaču torbu! — prokljuva neki ovještali glas, i neka suva ruka — jedna mrtva, uvela grana — pruži nesigurno svoju prtljagu.

— Sirotinja moja, petero mojih pilića — pjevulji netko, a glas je njegov kao pjesma ptice s tanetom u grlu.

Tražim ga pogledom, no tama se ne da probiti. — Carski slugo — dozivljem ga intimno i tiho. Odgovori mi snop zlatnih krijesnica.

Tako teku minute, a minute se zbrajaju u satove.

Satovi su prazni, gluhi, kao zvono bez kladiva.

Velika drvenjara — prekotrlja se po moždanim stanicama jedna predodžba i — ugasi se.

Carski slugo! — zovnem samog sebe, no glas moj ne nalazi u meni odziva. — Naši barometri proriču nam loše kobi — narugam se drhtavo i otarem jednu suzu, jednu običnu izlučinu suznih žlijezda.

U sumanutom vrisku vlak juri u noć. Na bijeloj poljani on se crni, kao crni jastreb. Na nebu je mjesečevo svjetlo kljuvalo snježnu atmosferu i nastojalo, da zirne u zemlju, kao što čovjek u polusvijesti pokušava da razabere predmete oko sebe.

Na krovu sedmog vagona, u drhtavoj liniji zime i umora, kao zakovani u mrtvačke sanduke, mi putujemo u kraj, koji je daleko od nas. Bez misli, skrućena srca, uvučeni u svoje sive kabanice, mi jurimo kroz noć, kao sive sablasti.

Kada ćemo stići? — pokušava netko da odgovori na to pitanje, no to je samo trzaj vatre, koja se gasi, polagano — polagano.

Luda nemam juri u nepovrat, noseći na sebi žive mrtvace.

Ledenu tišinu zraka probi jedan vrisak, kratak, oštar i zaprepašten.

Ivane! — cikne jedno zvonko grlo, kao da se staklo prelomilo.

Ivane! — zapomaga isti čovjek, očajnije, zaprepaštenije i bolnije, a samo jedan snažan trzaj, što je svima nama preletio, imao je one noći da bude odgovorom na pitanje: gdje nestade jednoga života?

U zraku se zavrtjela jedna materija i onda se na snijegu opazila crna mrlja. Samo crna mrlja, i ništa više, mislio je vlak i pošao dalje, dalje, a to dalje, čini se, da je u neizmjernosti.

Sirotinja njegova — plače jedan suzni glas, a mi smo još ozbiljniji i samo se križamo.

I ja sam se prekrižio. Prekrižio sam se, bez osjećaja, bez duše, jer moja se duša toga časa izgubila negdje za brdima, gdje petero siročadi uz ognjište čeka — pokojnika.

Tako smo putovali mi, pocrnjeli od glada i bolesti. Gospode moj, a ipak smo ljudi, mislili smo mi, sjetivši se, da u vagonu možda ipak ima nešto mjesta. Ali te su misli bile nejasne, kao henide, i njihov je bljesak bio kratak i uzdrhtan. Navirale bi misli, nove misli, velike misli, no sve se one odbijale o čelo, kao bujna kiša o asfalte, i u nama bi opet zavladala ukočena bezidejnost.

Netko zakresa žigicu i žuto svjetlo, kao žuta pjega, zadrhta u zraku.

Dvanaest sati!

Ponoć!

Božić!

I neki čudni, jezljivi, zaprepašteni mir, kao da je prokapao po crnim krovovima.

I neka tiha, ledena radost kao da je bacila meki plašt preko svijų ovih noćnih stradalaca.

I bi tišina. Tišina, da bi čuo, kako suza kaplje, duša plače i uspomene romone.

Hristos se rodi — braćo i prijatelji!

Vaistinu — —!

Vaistinu — —!

A u daljini je zablistao naš tihi, zamišljeni grad. I nad prostorom je lebdio četvrti Božić velikoga rata, četvrti Božić sveljudskog stradanja . . .

* * *

— Jesi li sada zadovoljna? — upitah nakon kratke šutnje sjetivši se, da to nisam samom sebi pripovijedao i da je tu kraj mene jedno biće, koje je spustilo nježnu glavicu i duboko se zamislilo.

— Jesam — odgovara moja rođakinja, i ja vidim, da su njezine oči vlažne i lijepe i da je njezina duša nekud u daljinu zalutala.

— Kako je u tebe meko srce — dodah dobroćudno, a ona, da prikrije ganuće, udari u pljesak, koji je cijelom sobom odzvonio.

Evo ti cigaretu — reče i zapali mi je — pa puši i odmaraj se, a večeras da si svakako došao k n a m a na palenje svijeće.

I kao laka srna izgubi se iz sobe.

JESENSKO POPODNE

Jesen je kod nas. Lijepa naša jesen, kad sve promilji iz memli odaja na ulice i sokake. Bašće mirišu vlažnom zemljom, a kiša, bujna kiša, oprala je naša brda, i ona su nekud svježa i tiho radosna. Svečano-zamišljeno cijelo mjesto, a u očima oganj, koji polagano umire.

— Hvaljen Isus, kršćanine! — pozdravljaju se starci, a pralje ispiru rublje na potoku i mlate pratljačama.

— Hoće li skoro akšam? — pita jedna sredovječna »seljakuša«.

— Za nekoliko dekika, još ima vremena.

Lijepo je u našemu gradiću i osjeća se neka voljkost kod stupanja nakvašenim ulicama. Žene izišle u nanulama i gledaju prolaznike, a djeca naša, blago naše, trče i vrište, da sve odzvanja unaokolo.

Stari službenik stoji kod željezničke »rampe«, suče četinjaste sijede brkove i potajno izvlači iz džepa bocu »crkavice«. Jedan hadžija, još razgolaćenih prsiju, napunja lulu, kao u starom zemanu, kad je vladao »lipi padišah« i kad sve bijaše i »bolje i naoposlenije«.

Promatram te ljude i sjeta se spušta na moju dušu gledajući, kako tužno propadaju. Umiru i propadaju, kao žito dozrelo, od nikoga nepožeto. Nekadašnji age i begovi, sojevići, da im para nema, propadoše i ostadoše goli »kao gola repa«. Nekoga ubi rakija, nekoga sevdah, a nekoga i »agramna reforma«. Stariji će skoro pod mezar, a mlađi, šta će od njih biti? — Umiranje je u ovom gradu, i smrt koraca pod vidom kulture u stare domove, građene bez plana i pune starosti, koja miriše na trulež.

— Hoćeš li opet u svijet? — pita me stari željeznički službenik i rukavom briše brkove, desinficirane rakijom.

— Skoro ću, amidža — odgovaram i stišćem njegovu hrapavu desnicu. Nekada je ta ruka nosila jedno zamišljeno dijete, koje se u tuzi smijalo, a u srdžbi plakalo.

— Eno ti mlađeg naraštaja — pokazuje prstom drugi naš starac, amidža Suljo, pokazujući na skupinu učenika i učenica, što se vraćaju iz škole. — I viđaš, sinko, kakav zeman dođe i žensko ode u dilmazije i što no rič uči svaku jaziju, e, ko kad se zeman prominio. — I ja vidim, žao starcu, što se vremena promijeniše i ne može da se snađe. A đaci, jedan jogunastiji od drugoga, obukli već duge pantale i čavrljaju s curicama, da sve zvoni ulicom. Dvoje ih, po strani, nešto intimno šapuće, i pričajući o akuzativu s infinitivom očituju međusobnu naklonost.

A nakon toga prođoše i djevojke iz »dogane«. Više ih je, a sve su nekud izmučene, uvele. Lice je njihovo žućkasto, a oči su njihove bez sjaja, bez suza i bez vatre, mrtve, tupe, drvene.

Stare, stare i one, mislim u sebi. Tridesete su godine prošle i one će se skoro »ispisati iz raboša«, ne nađe li se možda kakav udovac.

Djevojke prolaze, nazivlju Boga i nestaju u uskim ulicama među oronulim kućama iza trulih kapidžika u vlažnim hajatima i odajama.

Ginu . . . Ginu one, ginu naši starci i svi mi umiremo. Starimo. Nestajemo. Novi rod dolazi za nama.

Novi rod . . . Kakav će on biti i kakva će ga sreća pratiti, pitamo mi pogledima našim, a tuga naša biva sve dublja i jača. Pogledamo za mlađarijom, a ona samo galami, govori latinski »ko misnik, ne budi priminjeno«, a još priča o znanosti i politici, koje svijet spasavaju . . .

Neko me potegne za rukav. Obazrem se. Fra Ivo, sav nasmijan, stoji pokraj mene, noseći kup novina.

— Kamo ćemo, fratre? — pitam ga umorno, a on me uhvati ispod ruke i duboko mi se zagleda u oči.

— U Kate na crnu — odgovori živahno i povede me preko starog, trulog mosta, dajući kavedžinici još iz daljine znak, da priredi dvije turske.

— Gledaj Nikole, kako se razrastao, magare jedno! A što si, bolan ne bio, pustio solufe? Izgledaš ko da si iz Nevesinja. Obrij to, sinko, i ne sramoti svoje lipe kršćanske vire! Zapamti moju mahnitu, bio ti i najbolji fiškal, ne ćeš nas guliti, dušnje mi, ako ne obriješ tih solufa! — prijeti se gurava tetka Inana, zapriječivši nam put.

— Ikel, dasina! — odgovaram specijalnim mostarskim izrazom, kojemu još valjda nitko nije odgonetnuo značenja.

Ulicom prođe amidža Jozo, noseći o desni kažiprst obješenu obligatnu džigericu. Ala mački! — dovikuju za njim dječurlija, ali odmah zašute, čim vide prijekorni pogled fra Ive. Mrak navire iz sviju uglova. Odozdo, s juga, dižu se oblaci dima. Vlak dolazi. Skoro će i zvono da zazvoni.

TIHI ŽIVOT

I.

Kod mene na stolu dunja miriše. Još rano, dok sam spavao tvrdim snom, donijela ju jedna žena iz susjedstva. Sakrila ju pod pregačom i zbunjeno postavila među pospane, trome knjige, koje ne žele da išta govore i da budu prekapane. Donijela ju s jednim dobrodušnim osmjehom na licu i kazala: To je za našeg gospodina. Tako je kazala majci, i otišla na ranu misu, da se moli za oproštenje grijeha svima grješnicima.

Jutros sam sretan i zadovoljan. Uzimam drago voće i mirišem ga. Kako je lijepo i srdačno! Poput pogleda djeteta u tihom, tihom osmjehu. Mirisno, kao naš vazduh u jesenje jutro, kad bujni dažd opere bregove i drveće, a vjetar donese tamo s druge strane našeg brda zadah svježine naših polja i livada.

Prošećem uzduž sobe, a teški ćilim upija moje korake. Vani prolaze sokakom vinogradari goneći pune sepete grožđa i nadute mijehove mošta. Djeca trče za njima i hvataju se konjima za repove. Vinogradari se prijete, a sokakom se ori nestašni hihot djece i veseli poklici.

Dvije žene stale na vratima pa se grde.

— Ja znam samo, da meni fali košulja. Ne kažem ja, da si ti kradljivica, nisam ja tako mahnita. Znam ja, da se to ne smije reći, ali ti si na tarabama sušila svoje haljine kraj mojih, prva si ih pokupila i meni fali jedna košulja. Koće, Koće, zaklela se zemlja raju, da se svake tajne znaju.

— Samo se ti žderi, vještice stara, bit ćeš ti već

meka ko pamuk, kad ti dođe nevolja. Koće, koće, doće koka na sjedalo.

Dva kreštava glasa kvare harmoniju divnog jesenskog jutra i u neke nekavice jedva nakon duljeg vremena umuknuše.

Lagacko se protegnem i počnem se odijevati. Sjednem na sećiju. Stari se ćenar prelijeva, obasjan suncem. Kukuruzovina u jastucima šušti, a dunja na stolu miriše. Naslonim glavu na jastuke i povalim se na sećiju. Onda zaklopim oči u slatkom umoru. Smiješak se gubi s usana, ali ostaje u duši. Negdje, u dubini, kao tiho vrelo, koje natapa cijelog čovjeka šutljivom radošću.

Tako ležim dugo. a ne znam, jesam li usnuo.

Na vratima lagano kucanje.

— Skoro će podne, sinko — čujem tihi glas, topal kao večernja molitva.

— Odmah ću, majko — odgovaram veselo i skačem na noge, kao da sam se za deset godina pomladio.

II.

Na večer je zahladilo. Pala je obilna kiša, a nakon nje je došao hladni sjevernjak.

— Da ustaknem vatru? — pita me mati očima i zagleda mi se u blijedo, izmršavljelo lice. — Kao da imaš groznicu?

— Naloži, majko, u peć, i onda sjedi, da razgovaramo.

Drva u peći pucketaju. Plamenovi proviruju kroz izreske na vratima peći. Kod ulaza u sobu stoji mala škropionica sa svetom vodom. Za strop je, o jednu gredu, zataknuta blagoslovljena maslina.

Bura huji jače i trese prozorima.

Majka spušta zavjese.

— Kako je ono bilo, majko, kad sam bio ovolišni?

— Birvaktile, moj sinko, za starog zemana . . . Misliš li možda priču o malom zecu, što je zalutao u šumi?

— Da, da. Ali je nemoj, majko, pripovijedati, jer sad se svega sjećam. Kad bi munje u noćnoj tmini sijevnule kao šarije, onda biste se svi vi stariji tri puta prekrižili, a mi djeca za vama.

— Jest, tako je, upravo tako — šapće ona toplo, a dva plava oka gledaju me povjerljivo i radosno.

III.

— Spominješ li se, sinko, onoga, znaš, o peći? — tiho će majka. Ona bi danas najradije ispripovjedila svu našu kućnu kroniku od onoga pradjeda, što je umro od kuge, pa do nas, koji živimo od prošlosti i tišine.

— Sjećam se majko. Još je nisam zaboravio.

A majka s nekom naročitom važnošću, više klečeći no stojeći, pripovijeda događaj s našom peći. Baba pažljivo sluša, da ne bi majka zaboravila koju riječ ili koju opasku. Jer to je sve postalo jedna pjesma, na kojoj smo svi mi radili i koja je naša zajednička svojina.

— I peć smo tu kupili od Marte Perinice. Dugo se ona nećkala, da je proda. Sklonismo je istom, kad joj dokazasmo, da hladna peć ne grije sobe. Treba drva i ugljena.

— Da, majko, vrlo se dobro svega spominjem. No Marta je kasnije svakog uvjeravala, da je u sobi toplije, makar u peći ništa ne gorilo. Dobro je, što joj peć vratiste.

— Jest, ja, napreže se, da prosvjeduje moja sipljiva baba iz svojega budžaka. — Mogli ste staru peć zadržati, a Marti novu kupiti, kad vam je bilo do sadake. Stara je bila lijepa kao kutija, a kad bi se zagrijala, lice bi se kraj nje zajaprilo.

I raspreda se dugi razgovor o peći, koja je davno izvršila svoju službu i koje nema, kao ni pokojne Marte. Ali postoje uspomene i one će još dugo živjeti među nama.

IV.

Oko ponoći zatihne razgovor. I vatra se gasi.

— Vrijeme je i spavanju, govori mati, i mi se spremamo na počinak. Baba ustaje na staračke noge i obilazi

kuću. Pazi, da nije kruh »potrbuške« okrenut ili da metla nije naopako uz vrata naslonjena. Onda uzima blagoslovenu vodu i škropi sobu i odaju i sve prostorije. A nakon toga sve to pokadi tamjanom.

— Sad se ne trebamo bojati nečistih duhova? — šalim se ja i potegnem je za dimlije. A baba se križa i počinje moliti Vjerovanje. Mi ponavljamo njezine riječi i pratimo je na njenom obilaženju starinskih soba, kamenitog hajata i kaldrmli avlije.

A nekoliko časova kasnije vlada u kući tišina. Svjetlo je ugašeno. Samo kandilo baca žute odbljeske po uglovima. Iz susjedne sobe dopire lagano šuškanje. To baba moli svoju starinsku molitvu: »Isus nad nama, Gospa pred nama, anđeli oko nas, bjež'te hude stvari od nas«.

Slušam taj pobožni uzdah srca, koje će se skoro za uvijek utišati. Slušam tu molitvu, koja desetke i desetke godina lebdi nad ovom kućom, i neki prijatni osjećaj ulazi u moju dušu. Osjećaj zadovoljstva i umorne smirenosti. A onda, uz odmjereno kucanje srca, pristupam prozoru i zagledam se u duboku, svetu noć, s nekoliko zvijezda, kao nekoliko svijetlih točaka na crnoj pozadini.

KROZ PROZOR

Imam prozor. Visoki i široki prozor. Vi ne znate, šta on znači za mene. On je okrenut prema istoku, i ujutro dopre kroza nj sunce u moju sobu. O to sunce! Ono se digne visoko, iznad krovova kuća, promoli kroz prozor i pospe me svojom svjetlošću. Evo me, tu sam! Vrijeme je za ustajanje! Dotle se probude i zvona na župnoj crkvi. Zazvone duboko i ozbiljno. Diži se, ustaj! Otvorim širom oči, a s visine me pozdravi komadić neba. Vi ne znate, koliko ja volim to nebo. Ono nije nikada jednako. Sad se prelijeva u nekoliko boja, veselo i nasmiješeno. Sad je tiho, plavo, kao plavi šumski cvijet; drugi put se pojavi u crnini, snuždeno, kao čovjek u koroti. A onda onaj mali, mali komadić ulice! Ljudi prolaze, uvijek isti, uvijek jednako zaposleni, no uvijek zadahnuti nečim novim, zagonetnim.

A istom ona prizemnica! Dobri Bože, šta samo krije u sebi ona prizemnica! Tako je malena, sićušna. Žuto prebojena, s pukotinama u zidu i s krovom malo, samo malo zaraslim mahovinom. Pokraj nje neznatno dvorište. Široko i dugačko nekoliko stopa.

Ja posve sigurno znam, da u toj prizemnici stanuju četiri osobe. Svako jutro vidim sijedu staricu. Nataknula naočare na nos i plete čarape. Kako se zadubila u svoj posao i kako tiho broji okretaje! Jedan, dva, tri, posve se lijepo vidi, kako miče usnicama. A mirno to ona čini, kao da premišlja o svojim potrebama. Jedna, dvije, tri, a u cijelom ih je životu možda najviše bilo dvadeset. I tako svrši jedan red, a onda počinje iznova. Sve jednako. Jedan,

dva, tri, a pletivo napreduje, polagano napreduje, no čarapa će ipak jedamput biti gotova. I tako će to ići redom, dok se jednog dana ne ukoči staračka ruka i ne ugasnu staričine oči. Onda će biti mir. Vrijeme će teći, dani će prolaziti, neopaženi, kao ponoćni putnici, a na njezinu će se mjestu pojaviti drugo lice, koje će svoje oči prikovati uz isti ili sličan posao. Jedan, dva, tri, jedan, dva, tri . . .

Odmah poslije podne, kad se vratim iz ureda, ja vidim pred kapijom prizemnice jednu mladu djevojku. Kako je samo blijeda! Blijeda i malo žuta, kao dunja posve nedozrela. I tijelo je njezino skladno, vitko i pravilno. Ja je svakog dana vidim u to doba i svaki put zaustavim dah, sve u strahu, da me ne opazi. Ja se bojim njezinih velikih, crnih očiju, u kojima se staložila predanost sudbini i u kojima se skršiše već prvi djevojački zanosi.

Kako je samo blijeda, i kako je njezin osmijeh, tobože veseli osmijeh, pun tuge neizrecive! Čini mi se: sad će popustiti nervi, grudi će zadrhtati, a s trepavica će se spustiti nekoliko toplih, čemernih suza. Hvatam se za srce, a ono bije, naglo, ubrzano, kao kad se spušta čekić na nakovanj. U grlu me steže, usne podrhtavaju, a ruke se krše kao krila, kad nemaju snage, da se razmašu i svladaju otpor tijela i vazduha. Sestro moja! Ne plači, jer s Tobom i ja plačem! Srce se moje mrvi na komadiće, duša se moja grči u epilepsiji, a glas moj nema snage, da prodre do Tebe i donese Ti utjehe.

Djevojka nikada ne dolazi sama. Uvijek je uza nju neki pratilac. Jučer je bio neki zdepasti, plavokosi. Danas je drugi, a sutra će možda biti kakav neurastenični mladić s velikom crnom kravatom i dugim kosama.

I svaki dan tako. Svaki dan drugi, svaki dan novi nož u srce čednosti.

Za pet rana Isusovih, zar nikoga nema, da ove ljude rastjera i da im kaže, kako je to ružno i nepošteno?! Zar nikoga nema, da istrgne ovo slabo biće iz vira, koji ga je zahvatio i koji ga vuče sve dublje i dublje?

Eno ih opet! Ona se poigrava torbicom, a on turio prst u prsluk, zažmirio podbuhlim očima i nešto je pita. Mirno, poslovno, s naškubljenim usnama.

»Dakle?«

A ona stoji, crta nešto po pijesku vrškom cipele i pogleda ga ispod oka.

»Dakle?« pita svaka kretnja nepoznatog čovjeka, koji je upiljio svoj pogled u njezin bijeli, obli vrat, i spušta ga sve dublje i — dublje.

Kaži: »Ne!«, dovikujem joj trzajem sviju nerava i gledam u nju zaustavivši dah.

Kaži: »Ne!« — molim je plačljivo, sklapajući ruke na molitvu, a ona samo sažme ramenima i potvrdi glavom.

»Da!«

Gospode Bože, ona je obećala. Vir se jače zavrtio, zgrabio ju i ona tone, tone sve dulje. »Da!« — »Da!« To su dvije riječi, dvije jedine riječi, koje struje kroz ovaj komadić ulice i dopiru do mene. »Da! da!« prodiru te riječi u mozak, u glavi šumi, omaglica me hvata, a srce tuče, tuče, kao da je poludjelo. Dotle djevojka zalupi kapijom i prođe nehajnim korakom preko dvorišta, a neznanac, turivši ruku u hlače, gegajući se odšeta ulicom.

O, imam prozor, visoki i široki prozor, jednostavno okno u cijeli jedan svijet. U tihi svijet, u kojemu se nečujno srca lome. U kojemu neopaženo duša umire. U svijet nevidljivih tragedija, zatvorenih u jednoj uskoj, zapuštenoj ulici!

Neznanac je dotle otišao. Ulicom je odjeknula dreka djece, a onda se sve utišalo. Tek je gdjekoji sipljivi starac zakašljao. Sa zvonika se javio glas zvona. Dugo je brenčao ovaj glas u tužnom molu. Netko je s ulice zapitao: kome to zvoni? Čuo se odgovor: Bit će, da je otegnuo kakav gazda. Tako mu dugo zvone. Onda opet mir.

Ponovno provirim glavom iza zavjese. Iz prizemnice začujem zveketanje tanjura i noževa. Zagledam se u tamni uski prostor. Unutra su četiri osobe. Starica, djevojka i još dvije. Jedna žena u četrdesetim godinama. Valjda njezina majka. Drugi je muškarac. Nešto je stariji od nje. On nikada nije valjano obrijan. Čelo mu je iskočilo, a oči su mu

nervozne. Kaput je pohaban, a kroz rukave su provučene dvije ruke, suve i žućkaste. Prsti nikada ne miruju. Uvijek su zaposleni. Poigravaju se dugmetom ili pucketaju po stolu. Po izgledu sudeći, on će biti nekakav dnevničar. Dotle njegova žena, obješene suknje, čupave kose, stoji i dijeli juhu. Onda svi počnu objedovati.

Muž nešto pripovijeda. On uvijek nešto pripovijeda i nervozno maše rukama. On se neprestano na nešto srdi i vrlo se često prijeti. Svi ga slušaju pozorno. I djevojka i starica. Starica je tako mirna, kao kad plete svoju čarapu. Djevojka ožimlje ramenima i katkada ga pokuša umiriti. Samo se žena često nasmiješi. A smijeh je taj pun prezira, mržnje, zlobe, čega li?

Katkada i žena počinje govoriti. Ona nešto razlaže. Njoj nešto treba. Muž je gleda ispod oka, onda se uzruja, počinje lupati po stolu, a katkada joj pokaže i stisnutu pest.

Djevojka posreduje. Kad otac ne može, zašto tražiš? Otac daje sve, što može. T a k o govore njezine kretnje, i bura se po malo stišava. Onda opazim, kako je djevojka značajno pogleda majku. Majka samo otužno zaklima glavom i poklopi tanjur. Objed se nastavlja i svi šute. Poslije objeda posprema žena sto i odnosi tanjure. Otac zapali ugašeni čik i šeće po sobi. Starica uzimlje svoju čarapu. Djevojka se povali na staru, izlizanu sofu i odmara umorne udove . . .

I tako život teče u svojemu već uobičajenom toku. A kad na večer slabe petrolejke osvijetle ulice, čuje se kraj kapija i kapidžika lagani šapat, a onda drhtavi, nervozni smijeh, kao da si nekog poškakljao. Iza toga se gube parovi sve dublje i dublje u tmini, i grijeh slavi slavlje nad nevinošću, i novac slavi slavlje nad ubogarstvom. I tako, postepeno, no sigurno, ulazi n a p r e d a k u moj tihi, u moj skromni, u moj nekoć djevičanski zavičaj . . .

POD STAROST

Čiča Baltazar, dični starac, koji je u osamdesetim godinama prošlog stoljeća bio isto tako momak kao i danas, u osamdesetim godinama svoga života, zabavljao se jednog poslijepodneva važnim poslom. Njegova gazdarica, udovica iza umirovljenog gruntovničara, pobrinula se, da u sobi bude toplo i udobno. Ne smeta te udobnosti ni bura, što se nabacuje šakama pijeska na prozore, a ne smeta je ni škripa granja, s kojega svaki čas pobjegne jato napola smrznutih vrebaca. Naprotiv, radi toga se možda najviše i osjeća ugodnost topline, što izbija iz peći i što se zavlači u svaki kutić, u svaku, pa i najmanju luknju.

Čiča Baltazar sjedi dakle na niskoj skemliji, a leđa je okrenuo peći, bez straha, da će se upaliti njegova smrznuta hrptenjača. I što više izbija toplina iz peći, što mu više grije stanice, on osjeća, kako mu neka ugodna struja prolazi kroz leđa, i to ga ispunjava naročitim zadovoljstvom. Kako je to lijepo, osjeća starac, i kad bi se sad pojavila njegova gazdarica Manda, on bi joj dobrodušno, s naročitim smiješkom u očima, zahvalio na ovoj pažnji. Nema sumnje, da bi on to učinio, naravno samo onda, ako bi je opazio. Jer treba znati, da je starac, premda u ovaj čas i ne jede i ne pije, ipak onako na sjedećke zabavljen važnim poslom. Pred njim je otvorena velika drvena kutija, a u njoj razasuto, Bože prosti, cijelo jedno čudo pisama! Sve pisama, dobro sačuvanih, brižno ispisanih, koja možda još odišu čak i mirisom parfema, kao što odišu mirisom onih drevnih vremena, kad je čiča Baltazar, momak kao i sada, slavio ljubavne furore. Ta su vremena već

davno prošla, kao što već spadaju u historiju i vremena, kad je on, kao savjestan činovnik, pravio furore u svojemu uredu nad podređenim osobljem. No ta vremena kao da ipak nisu posve umrla. Njihov dašak sačuvao se u ovim pismima, koja je čiča Baltazar sačuvao u drvenoj kutiji kao pepeo dragog pokojnika u dobro zatvorenoj urni.

Izbija toplina iz peći i grije Baltazarova leđa, no i led na njegovu srcu kao da se topi i ono postaje sve mekše i mekše. I tako starac sjedi i smježuranom rukom uzimlje list za listom, pomno ga pročita, i onda ga još pomnije savije i stavi nazad u kutiju. I kako starac čita ta pisma, njegovo se lice pomlađuje, njegov pogled postaje sve vatreniji, pa ako bi to raspoloženje dulje potrajalo, nije isključeno, da bi iz Baltazarove glatke bijele lubanje možda još izrasla i bujna crna kosa i da bi mu iznikli bijeli, čvrsti zubi, nekoć ures njegove mladosti.

Evo, sad se upravo starac na jednom pismu duže zadržao, malo mljacnuo jezikom, a njegovo se lice rasteglo kao harmonika. A bilo bi i čudo, da je drukčije, jer ovo pismo, to je kulminacija njegove pobjede. Kad je prvi put čitao to pismo, mladi Baltazar je osjetio, kako mu se grudi šire od ponosa i kako pred njim puca pogled u život, pun radosti, pun milovanja i ljubavnih senzacija. Njegova Amamija, to čudo od djevojke, priznala je u tom pismu, da ne može odoljeti žaru njegovih pogleda i čaru njegovih riječi, i ona mu evo priznaje, da je njegova, samo njegova, i to ne samo do groba, nego čak i preko groba. Oči mi ugasle, kose mi osijedile, lice mi uvenulo, ako Te ikada ostavim, zaklinjala se devetnaestgodišnja djevojka, a mora se znati, da su onda djevojke u tim godinama bolje držale riječ, nego današnje, jer su imale više karaktera.

— Moja Amalija! — uzdahne starac nijemo, i pred njim se stvori slika djevojke, svježe kao rosa, s licem, rumenim kao bademov cvijet, i očima, modrim kao dim najfinije cigarete. A mladi Baltazar stoji pred njom, turio desni palac u prsluk, nakrivio glavu i gleda je ugursuski. Postavlja mladi Baltazar pitanja, vječno aktuelna, o posljednjem plesu, o ljepoti jeseni, a onda nastavlja s razgo-

vorom o grožđu i sve se zagleda u njezine prpošne usnice. A mlada Amalija, vragolanka mala, skakuće s noge na nogu i njezin prpošni glasić odjekuje naokolo, kao da zvone mjedeni zvončići. Ćereta tako Amalija, a mladi Baltazar sve joj se više približava i zagleda joj se u obraze, rumene kao zreli šipak. Njega spopada mala vrtoglavica. On već pruža ruku, da je javno, na ulici, oprosti nam Bože i blažena Djevice Marijo, zagrli i — poljubi. Amalija na to, kako i dolikuje dobro odgojenoj djevojci (o stara, dobra vremena!) pocrveni i, što bi dlanom o dlan, nestane u drugoj ulici.

Iza toga je došlo ovo slavno, historijsko pismo. Iza njega su slijedila i druga pisma, pa ne samo pisma, nego i sastanci. Bili su ti sastanci tim slađi, jer za njih nisu znali Amalijini roditelji. Mladi Baltazar nije im barem o tome ništa govorio, a isto tako ni Amalija, jer je obadvoje htjelo, da sačuva tajnu svoje ljubavi. Doduše, u Amalijinoj se kući šivalo rublje sve u šestnaest, a susjede su pripovijedale njezinoj mami, da će dobiti divna zeta. Dapače, tako ga je nazvao jedamput i njezin otac, viši činovnik, umalo ne illustrissimus, kad su se sastali kod jednog »glažeka«. I drugovi su pitali Baltazara, kad će biti svadba, no on ih je gledao začuđeno, jer kakva može biti svadba bez djevojke? Amalija i Baltazar obećali su naime jedno drugom, da će se voljeti kao a n đ e l i, i to s a m o kao anđeli. Ona je to izričito tražila, a on joj je to svečano, upravo najsvečanije obećao. Usprkos svega govorkanja Baltazar je živio u uvjerenju, da je njegova ljubav tajna, i on je u tom uvjerenju dočekao evo i osamdesete godine svoga mladenaštva.

Sjetivši se tih lijepih vremena, Baltazar je malo drhtavom rukom uzeo i nekoliko drugih pisama, pobožno ih pročitao i odložio. Sva su ona mirisala čistom mladenačkom ljubavlju. Iz nekih su od njih provirivala i stanovita predbacivanja, kojih on nije razumio, no koja su na koncu ipak iščezavala nakon prvog sastanka. Istina, što je ta ljubav bivala starija i dublja, ta su predbacivanja bila češća, i na koncu konca, on je dobio jedno pismo, u kojemu ga je

Amalija posve ozbiljno zamolila, da je — ostavi. To je na nj djelovalo kao grom iz vedra neba. Iz očaja je te večeri popio koji »glažek« više, a oko ponoći je s nekoliko drugova, starih juratoša, došao pred njezine prozore i drečao kao jarac. Svi su se susjedi radi toga pobunili, a otac je Amalijin pustio kera s uzice, te su noćni trubaduri morali da bježe glavom bez obzira.

Ovo je, zaista, bio prvi tragični momenat u Baltazarovu životu. Nekoliko dana on nije nikako mogao da se snađe. Njegovo se srce zalilo gorčinom, i crne slutnje, kao crni jastrebovi, spustiše se na njegovu dušu. A šta sada? — pitao se on provlačeći uznojene prste kroz kosu, dok je njegovo tijelo podrhtavalo u groznici.

— Kako je ono bilo, kako je ono dalje bilo? — trudio se čiča Baltazar, da mu ne izbjegne nijedan drhtaj njegova mladenačkog srca, nijedan vrisak njegove povrijeđene duše. Slika za slikom redala se pred njegovim očima, uspomena za uspomenom ronila je iz dubine zaboravi. I vidje Baltazar sebe obezumljena, kako sav skršen švrlja oko njezinih prozora. I stisne ga nešto u grudima, zagolica mu se nešto u grlu, a jedna suza, jedna mladenačka suza otkotrlja se iz staračkog oka i izgubi se u dubokim naborima njegova lica.

— Himba i nevjera! — istisne on ogorčeno, baci srdito papir na stranu i tresne kutijom o zemlju.

Gazdarica Manda bojažljivo odškrine vrata, proviri glavu i tepajući upita ga:

— A šta je, dušice Baltazare, da se nije vatra ugasila?

— Nije mamice, samo mi se škrinja prevrnula, ništa je to, samo ti hajde u kuhinju i gledaj, da nešto dobro pripremiš za večeru.

— Bit će, dušice — odgovara starica već iza zatvorenih vrata ne zaboravivši prije toga ipak sumnjivo zaklimati glavom. Čiča Baltazar uzme dotle drugi list napržući staračke oči, da odgonetne tajnu njegovu.

»Ja nisam mogla drukčije, dragi prijatelju« — piše djevojačka ruka — »a i mama je istog mišljenja. I tata je

rekao, da mora tako biti, a ti znaš, da tata meni hoće samo dobro. Stoga se ne srdi, dragi Baltazare, ali ako i ti uzmeš stvar s prave strane, vidjet ćeš, da ne može biti drukčije. Ono, istina je, da smo se mi voljeli tri godine kao anđeli, ali ja ti nisam obećala, da ćemo se drukčije voljeti nego kao anđeli. Mama sada kaže, da ja nisam više nikakav anđeo, jer mi je već dvadeset i treća godina pa moram da se i udajem. A znaš, Baltazare, da se anđeli ne žene i ne udaju, a pravo da ti kažem, sramota je to, i Evica i Ankica su se udale, a ja stojim ovako sama kao sinja kukavica. Nego gledaj, Baltazare, da i ti što prije svršiš svoje škole pa da se okućiš, a nemoj žaliti za mnom, jer ima još djevojaka, koje ne će da budu anđeli. Stoga se ne srdi na mene, dragi Baltazare, kao što se ne srdi na tebe — Amalija.«

— Kako toplo pismo i kako tužan svršetak! — uzdahne čiča Baltazar. Sirota Amalija, ona nije kriva, ona zbilja nije više bila anđeo, jer je već navršila dvadeset i dvije godine. Ali ni ja nisam više anđeo, već mi je osamdeset godina, a imam i svoju penziju. Pa kako bih bio anđeo, kad sam tolike godine odslužio, toliko boca porazbijao i toliko vina popio?

I jedna velika, jedna svijetla misao sine Baltazaru i on se u taj čas tako pomladi, te mu zubi zaista samo malo pa ne izrastoše.

— Ni ja nisam više anđeo! — reče on slavodobitno, ta kako bih bio anđeo, kad imam svoju penziju? Zna li to Amalija i je li o tome razmišljala?

I ova velika misao, što je sinula u njegovoj glavi, počne da sve više kopka po njegovu mozgu. Starac Baltazar zgrabi papire i ustane. Tako hitro ustane, kao da mu je dvadeset godina, pa ne osjeti čak ni teškoće rastanka sa svojom peći, sa svojom dobrom drugaricom.

— Hoću da se ženim! — reče odlučno postavivši se na sred sobe. Otići ću k njoj i reći ću joj: Evo, Amalija, pred tobom stoji tvoj Baltazar, koji nije više anđeo i koji prosi tvoju dragu ručicu. Ti ne znaš, Amalija, koliko sam o tebi sanjao i da te nisam zaboravio. Pola vijeka je

prošlo, kako smo se rastali, pa Baltazar još uvijek voli tvoje ovalne ruke, koje su lijepe kao dva prijateljska pozdrava. Pola vijeka je prošlo i ja sam se sa svojim kovčegom potucao i dospio u ovaj kraj, koji nam je obadvoma dao sklonište. Započnimo, Amalija, novi život, jer sviće novi dan, a sunce će zastati u svojemu toku, da nam što dulje posvijetli.

— U mojim grudima ima dosta vatre za obadvoje — prošapće Baltazar stidljivo. I zato dođi — nastavi on, ali ga najedamput nešto probode. U zglobovima se pojavi trzanje, a u leđima ga nešto prekine.

— Pa šta je to? — promrmlja čiča Baltazar, koji je i danas, u osamdesetim godinama svoga života, isto tako momak, kao što je bio u osamdesetim godinama prošlog stoljeća.

— Kamo li se to ja zanesoh?! — začudi se čiča Baltazar bacivši čeznutljivi pogled prema peći. I smijeh, pomiješan sa suzama, kašljem i kihanjem, smijeh tužan i bolno-radostan prodrma cijelo njegovo tijelo. — Pa, ludi Baltazare, to je baba Amalija, žena Aleksandrova! I ti se sada, pod stare dane, spremaš, da prosiš ruku žene svojega najboljeg prijatelja, s kojim si svako veče kod taroka! I ti, smrznuta ledino, ostavljaš svoju toplu peć, da budiš iskre ljubavi u staroj dagari Amalijina srca?!

I smijeh, srdačni, topli, dobrodušni smijeh posve osvoji starca. I kako se čiča Baltazar previja od smijeha, tako mu ispada iz ruke jedan po jedan bijeli listak ljubavi i slaže se, kao snježna pahuljica za pahuljicom, na zelenom ćilimu.

GOSPOĐICA DORA

I.

Gospođica Dora! Gospođica Dora! Kako nju samo voli mladi, poetični suplent, koji se u ovom provincijalnom gradiću dosađuje i koji je nježan, kao najslađi stih. I kako on ljubi njezine oči, bistre i plave. Kao dvije ciklame, pred zoru, rosne i prvim suncem obasjane.

— Recite mi, gospođice Doro, kako provodite Vaše dane?

— Prije podne sam kod kuće radila. Mnogo sam se izmorila. Onda sam objedovala, s mamom razgovarala, i onda sam otišla u grad. I obišla sam mnogo trgovina i kupila sam svašta. Vidite: svašta.

I ona se smije, lagacko i malo umorno.

— Gospođice Doro, Vi ste danas tako dražesni. Haljina Vam prekrasno pristaje. Ja se u to mnogo ne razumijem, ali ja Vas o tome uvjeravam. Svijetla Vam boja podaje mnogo svježine. Dopustite, da Vam ponesem te silne omote.

— Hvala, hvala, gospodine! Ja ću već sama. Mogu ja i sama.

I ona samo što ne zagrli to svoje mnoštvo zamotaka, koji kriju male ženske tajne. A on gleda u nju, sav razdragan, i ne zna, što bi da progovori. Najradije bi uzeo cvijeća, bijelog, netaknutog, i njime ju obasuo. Eto, tako bi ju obasuo, da bi ona bježala pred kišom bijelih latica, zagrlivši svoje paketiće, a on bi za njom trčao, trčao i trčao. I obadvoje bi se smijali, kao djeca, i tako bi došli do njezine kuće! Onda bi mu ona pružila ruku, prebijelu,

a on bi cjelivao njene prstiće, svečano, i zagledao se u njezine oči. U dvije plave ciklame. Dva nestašna izvora skrovitih zanosa.

II.

Zašto se gospođica Dora tako dugo ne viđa?! Prošao jedan dan, pa dva, i onda nekoliko sedmica. Sad su skoro dva mjeseca, što je posljednji put s njom razgovarao.

Šta je s gospođicom Dorom? Da nije možda bolesna? Ona je tako nježna i možda se prehladila. Siromašna gospođica Dora! Kad bi samo mogao doći do nje i upitati, kreće li na bolje. Ali kako će on do nje? On ne poznaje njezine mame, i šta će joj reći? Kako je gospođica Dora? Hoće li skoro ozdraviti?

Ti smiješni i ludi mladiću! Kako ti samo dolaze na um takvi zahtjevi! Stisni srce i šuti. Zaustavi srce i čekaj. Čekaj, šuti i sanjaj! Tako govori on sebi, a oči su njegove pune sumraka i lice je njegovo blijedo i omršavljelo.

Gospođica Dora! Gospođica Dora! Ona je ipak malo okrutna. Nije ona bolesna. Ta kako bi bila bolesna? Ona se odselila u drugu ulicu, u drugi dio grada, i ne prolazi uobičajenim putem. Gospođice Doro, to nije od tebe lijepo! Vidiš, on se toliko brine za tebe, a ti na njega ni malo ne misliš. Nisi ga ni o čemu obavijestila, i sada nosiš svoje kapetiće kroz druge ulice, a on te ne viđa. On te ne viđa, gospođice Doro, a to nije lijepo od tebe. Njega muči nemir i on ne može da spava. On ne može ništa da radi i uvijek misli na tebe. O, gospođice Doro, gospođice Doro, okrutnice mala!

No možda je ipak bolesna?

Bože, čuvaj gospođicu Doru, njezine plave oči i onu njezinu prekrasnu rupicu na lijevom obraziću . . .

III.

— Gospođice Marto, Vi ste često u kazalištu. Zar ne, ova pozorišna družina ima i nekoliko dobrih sila? Zar ne, tenor . . .? Recite mi, gospođice Marto, kako Vam se sviđa »Poljačka krv«?

— Prekrasno, gospodine. Zbilja prekrasno. A Vama, gospodine?

— Isto tako prekrasno, gospođice. Uopće, kao i Vama. A šta je kod Vas novog, gospođice?

— Pa ništa, gospodine . . . Ništa. A Vi dobro živite, zar nije tako, gospodine?

— Upravo tako, gospođice.

— A gdje se hranite? Šta ste, na primjer, danas večerali? Je li bilo dobro, a, je li bilo dobro, gospodine?

— Bog te, djevojko, mozgom obdario, šta me pitaš za večeru?! Ja živim od jada i čemera. Ja se hranim sumornim mislima i opijam se teškim uzdasima. — Tako on govori sam sebi, s nekim naročitim patosom, a pred njom je vanredno miran i susretljiv.

— A kako je gospođica Dora? Već je dugo nisam vidio.

— Gospođica Dora je kao obično. Ali gospodine, ja još ne znam, šta ste večerali. To je vrlo važno pitanje i nemojte ga izbjegavati — besjedi ona posve ozbiljno, podlaktivši se kao kakva domaćica.

— Jarca na salatu! — odbrusi on i pobježe, ispričavši se jednim vrlo žurnim razgovorom.

U to zazvoni. Predstava se nastavlja. Jedan pjevač pravi usta, kao da će gutati konopac. Pjevačica se skupila u prikrajku kao kvočka na jajima. Publika se namješta na svojim sjedalima. Oni u parteru cuclaju bonbone, a oni na balkonu žvaču kobasice. Mladi čovjek stoji pred vratima, no ne ulazi mu se unutra. Šta se njega sve to tiče? Gospođica Dora je kao obično. Hvala Bogu, kad se s njom nije ništa neobično dogodilo. I njegovo srce zakuca veselo, kao u ševe, i on sav sretan pobježe na ulicu.

IV.

— Gospođice Doro, gospođice Doro! Ja Vas tako dugo nisam vidio, i nad mojom je dušom visjela crna zastava. Ja sam neprestano mislio na Vas i na Vaše plave kose, koje mirišu na šumske cvjetove.

Zvonki smijeh, kao kad komadići srebra padaju po staklu.

— Svi su lugovi tužili za Vama, gospođice Doro. Bilo je svuda tužno i umorno bez Vas, a Vi se niste pojavljivali. Gospođice Doro, gospođice Doro!

I opet smijeh, veseli, nestašni, i sjaj plavih očiju, dviju plavih zvijezda.

— Kod kuće sam bila, gospodine. Kod kuće sam bila i lijepo mi je bilo. Nikuda nisam izlazila.

— A Vaši paketići, gospođice Doro? Čim su oni sada zaposleni?

— Hi, hi, hi!

Zamoci su već odavno otvoreni, stvari su upotrijebljene, i stoga je gospođica Dora danas tako lijepa. To je mogao odmah opaziti.

— Kod kuće sam bila i nikuda nisam izlazila. Znadete li: nikud. I lijepo mi je bilo, ha, ha, ha! Čitala sam i koješta radila. I, vidite, zadovoljna sam.

Gospođice Doro, gospođice Doro! Veseli me tvoje zadovoljstvo, ali me i zastrašuje. Možda ipak nije s tobom kao obično. Bože, čuvaj predašnju gospođicu Doru i njezine plave oči sa sjajem vedrog neba i smiješkom djetinjstva.

I dok tako šapće njegova duša, njezine se oči raširiše kao cvijet u zoru. Iz njezine se kose prosu lagani miris, a njezina pojava odleprša kao meka pahuljica u pokrajnu ulicu, gdje ju je slučajno ili po dogovoru očekivao neki njemu nepoznati mladi čovjek.

Gospođice Doro, gospođice Doro!

NA ZAVOJU

Na zavoju, kad sam se oko osam sati u jutro vraćao iz parka s redovite šetnje kući, zaustavio me jedan čovjek. Svojim oštrim pandžama zgrabio me za lijevu ruku i zaboo mi nokte u mišicu. Škrinuh zubima od boli, stisnuh desnu šaku i zamahnuh prema njegovim očima.

— Nakazo! — vrisnuh srdito, osjetivši, kako mi srce kipi od mržnje prema ovom slučajnom susretniku, koji me prekinuo u jutarnjim snatrenjima i sigurno mi pokvario cijeli dan.

— Oprostite, gospodine — nastavi on skoro plačnim glasom, dok mu je podbradak podrhtavao — nisam htio da Vas vrijeđam. Meni je danas tako teško, i mislio sam, da nađoh čovjeka, koji će mi pomoći prijateljskim savjetom. Ja vidim, gospodine, da imate zlatno srce i da ste čovjek, kojemu se može sve povjeriti.

Pritajih zlovolju, proklinjući ipak svoju kob, koja mi je dala tako dobroćudan izgled, te mi dolaze svi dosadni desperateri, da se potuže na svoj udes. Premda im nikada ne dajem nikakvih savjeta, ipak imam tu manu, da ih pozorno saslušam i onda oni odlaze malo umireni. Ja dakle i danas trebam da izvršim djelo milosrđa, to jest, da postanem jedna nijema, strpljiva, pozorna slušalica.

— Neka bude! — rekoh sam sebi i okrenuh prema susretniku svoje široko, okruglo lice, radi kojeg su me valjda i držali dobričinom.

— Ja sam nesretan čovjek — produži moj atentator, i moja je bol teška kao sionske gore. Ja ljubljah djevojku, a i sada je ljubim i ta je ljubav moja nesreća. Ljubim njene plave, kineske oči, i njezine usne, koje nisu jagode.

I tijelo njezino ljubim, premda je nešto uskogrudno, kao što ljubim njezin hod, ma da pravi preduge korake. Ne mogu Vam reći, šta mi se na njoj svida, ali znam, da je moja sudbina čvrsto svezana uza nju.

Moj dobri, moj krasni, moj simpatični čovječe! Uz takvu eto djevojku svezah svoj udes i mišljah, da ću pod sjenom njezine ljubavi skloniti svoj umorni čamac, putnik iz dalekih krajeva, nošen olujama svoje nesmirene duše.

Vi me slušate, divni moj čovječe? Da, lice je Vaše bucmasto kao dvolitra, i to je najbolji dokaz, da imate divno srce. Nemojte se na mene srditi, jer ja sam možda malo ekscentričan, ali ipak također dobar čovjek. Da nastavim dakle pripovijedati svoje jade i nevolje . . .

Kad sam je prvi put vidio, bilo je to u parku. Ona je šetala sama, noseći u ruci knjigu, i nehotice mi se nasmiješila. Taj me osmijeh ipak ne zbuni, odnosno htjedoh pokazati, da me nije zbunio. Skočih prema prvom nasadu cvijeća, pa premda je trganje bilo zabranjeno, ipak ubrah nekoliko plavih cvjetova i pristupih k — njoj.

— Gospođice, dopustite, da Vam na grudi stavim ovo nekoliko cvjetova, kao nekoliko cjelova očima.

Ona je mirno stala, i dok sam joj prikapčao za bluzu cvijeće, ona je gledala na stranu. No ja sam ipak osjetio, da me gleda ispod oka i da se lukavo nasmiješila, kad mi je ruka zadrhtala.

— Tako, hvala Vam, gospodine, a sad ćemo opet poći svatko svojim putem? — reče upitnim glasom i okrenu mi leđa, tako da se nađoh ponovno sam.

Htio sam pojuriti prema njoj i baciti joj se pred noge. Htio sam je zamoliti, da prijeđe preko mojih grudi, u kojima bije jedno ludo, zaneseno srce. Htio sam . . . no ništa nisam htio, jer se odmah sjetih, kako bi sve to moglo ispasti smiješno, a ja se osobito bojim smiješnoga.

I tako proslijedih svoj put, kopkajući po moždanim stanicama, na koje se ime odziva. Davah joj najneobičnija imena, kakva su rijetka u ovom kraju i koja nose u sebi nešto lijepo, tajanstveno i — opasno. Ne sjećam se

sada tih imena, kao što se ne sjećam stihova, spjevanih u snu, no i danas se moja duša ziblje na njihovu ritmu i dolazi u takvo neodređeno raspoloženje, te bih i klicao i tulio, i plakao i smijao se.

Drugi put se sastah s njom sutra u — njezinu stanu. Bio sam sav zaprepašten. Smjerno se poklonih i upitah, da li ovdje netko traži instrukcije iz glasovira. Ja sam čitao anonsu u lokalnom tjedniku i spreman sam staviti na raspolaganje svoje usluge. Ona mi velikodušno pružila duge šiljaste prste, koje ja preponizno poljubih, a onda me uvela u salon.

Možete slutiti gospodine, kako mi je bilo pri duši. Premda sam poznat kao čovjek iz boljeg društva, vrlo okretan, duhovit, a što je najglavnije, pun samopouzdanja, ipak sam ovaj put bio tako — tako mali, kao kakvo psetance. Ona je dozvala svoju tetku — o, lijepo siroče bez roditelja! — i napravljen je ugovor. Svaki tjedan dva puta po jedan sat, u utorak i četvrtak. Prije toga morao sam da odsviram jednu pjesu, i kad sam to učinio, istom onda je tetka potpisala ugovor, a gospođica je zadovoljno kimnula glavom.

— Da li se mi, gospodine, već od prije poznajemo? — upita gospođica takvim glasom, te mi jeza prođe kroz kosti. Šta će biti sada, pomislih, ako tetka sazna za moju ludoriju? Sve je onda propalo.

— Ne bih mogao jamčiti, gospođice, a sumnjam, da Vas poznajem i po viđenju. Tek su tri dana, kako se sklonih u ovo pitomo gnijezdo, a dođoh iz Zagreba, kamo sam se opet vratio iz Pariza, a prije toga sam se zadržavao u Londonu. A London Vam je, gospođice . . .

— Pa ipak se mi poznajemo! — prekine me ona slavodobitno. Ne znate, tetice, da me ovaj gospodin jučer spasio od velike neprilike? Najurio prema meni jedan pas, a bio je tako razdražen, te bi mi sigurno sve odijelo poderao, a po svoj me prilici i ugrizao. Sva sreća, da naiđe jedan gospodin, udari ga štapom po leđima i tako me oslobodi. Ja mu u znak zahvalnosti dadoh nekoliko cvjetića. Jeste li Vi to bili, gospodine?

Prepoznala me dakle! O, kako su Evine kćeri svagdje jednako domišljate! Neka je pozdravljena divna ženska lukavost!

— Da, ja sam to bio, gospođice.

— Ah, ne, to niste Vi bili. Jer Vaše su oči crne, a onaj je imao oči kao potočnice.

— Moguće, gospođice, da je to bio netko drugi, no i ja sam jednog psa udario štapom po leđima i za nagradu dobio nekoliko cvjetića. To se dogodilo baš jučer, dajem Vam poštenu riječ, a vjerujte mi, da ne lažem. Ja sam bio u Parizu, a vi znate, da u Parizu nije više u modi laganje. Pa ako i jesu danas moje oči crne u tami ovog salona, u parku su one možda bile plave, jer se okupaše u Vašim egzotičnim plavim pogledima. Bio sam dakle sigurno ja onaj sretnik, koji Vam je stajao na usluzi.

Izustih ovu laž s najdrzovitijom sigurnošću, znatiželjan, šta li će mi ona odvratiti. Nisam se dao uhvatiti. Njoj kao da se svidjela ova moja odlučnost, pa se nasmiješila jednom rupom, u kojoj je nekoć stajao zub. Ta je rupa bila tako značajna, te sam uvjeren, da samo radi toga nije stavila umjetnog zuba.

Tako je eto počelo naše poznanstvo, i sve se lijepo razvijalo. Ljubljah je, a ljubljaše i ona mene. No onda je došla nesreća . . .

— Da nije umrla? — upadoh pripovjedaču s pitanjem, počevši se već interesirati za stvar. On je to sigurno opazio i to mu je polaskalo, pa nastavi nekud majestetično:

— Vi pitate, krasni dobri čovječe, da li je ona umrla? O, kako čudnovato pitanje. Ne, dragi dobri čovječe, ona nije umrla. Ta kako bi umrla ona, Viktorija? Ne bih Vam znao reći, šta je ona bila: ili sama psiha ili duše opće nije imala. I u prvom i u drugom slučaju ona je m o r a l a biti neumrla.

— No možda je ona ipak umrla . . . — nastavi on za koji čas.

— Kako?! — začudih se ovom neočekivanom preokretu. Umrla i opet nije umrla . . . Toga nikako nisam mogao razumjeti, i gledajući u njega začuđeno, nisam ni osjetio, kako je moje okruglo lice moralo dobiti oblik elipse. On kao da se naslađivao mojom zabunom i nekoliko minuta nije htio ništa da govori. Kasnije nastavi:

— Eto, prijatelju dragi, u tome i leži sva moja nesreća, što ne znam, je li živa ili je umrla. Katkada mi se čini: evo, ona je tu, pokraj mene, gleda me svojim plavim, kineskim očima. Držimo se za ruku i tako obilazimo šume i gajeve, ogledavamo se u zrcalu jezera i domahujemo glavom bijelom mjesecu, neumornom putniku. Viktorija! — šapćem joj prigušeno, ljubav je naša i trajna i snažna, i ona će preživjeti i stoljetne hrastove i one srebrene zvijezde gore, što su kao bijela dugmeta prišivene na nebesku ponjavu. Viktorija! — grlim je ja i ljubim njene plave zjenice, dva plava kamena u riječnim dubinama. I onda sam sav u transu, od svih sretnika najsretniji, od svih blaženih najblaženiji, i tako mi prođu i sati i dani, dok se sve ne rasprši, kao magla, i onda vidim, da grlim pusti zrak i da tonem svojim pogledima u prazninu. Jer nje, zagonetnog plavog kineskog cvijeta, nije nikada ni bilo u realnosti, jer je ona samo utvara jednog sanjara, ludog pjesnika, koji živi od fantoma.

Bijah sav izvan sebe od bijesa. Tako me dugo zadržao, da mi ispripovjedi svoju tragediju, i skoro osjetih prema njemu saučešće, a sve to bijaše samo buncanje i ništa drugo. Isprsih se ponosno i stavih svoje valjuškasto tijelo u dostojanstven položaj, da pokažem ovoj bitangi, koja se bogzna odakle doklatarila, da čestiti građani ovog grada znadu čuvati svoj ugled. Nakrivih malo usne, da odmah opazi moju ironiju, i procijedih mu podrugljivo, ali ujedno i indignirano:

— Oprostite, vrlo uvaženi nepoznati gospodine, no Vaša je valjda nesreća, što imate s l a n e d ž i g e r i c e.

— Pogodili ste! — zaviče ova sumnjiva klatež, na koju ću već svratiti pažnju redarstva. — Pogodili ste! — ponovi on — i držim, da biste mi kao nagradu, što sam Vas zabavljao, mogli platiti dva deci šljivovice. I pri tome pruži ruku s najdrzovitijom prostodušnošću.

KRAJ LOGA

Luka Radoš tiho odškrine vrata i na prstima uđe u sobu. Nekoliko je žena ležalo na podu i spavalo. Jedna je sjela kraj uzglavlja bolesnog djeteta i prebirala krunicu. Njegova je žena u drugoj sobi. On se boji pristupiti k njoj. Kad pogleda njezine smeđe, zaplakane oči, on gubi ravnotežu, grudi mu se cijepaju i on klone. On ne može više. Već nekoliko dana. Sveta Djevice, hoće li to jedamput svršiti? Dijete leži bolesno i previja se u grčevima. Skuplja nožice, vrišti i hvata se za glavu. Trga kosu i očajno jauče. A svaki jauk njegova djeteta, njegova jedinca, prolazi kao nož kroz srce očevo.

Spasi, Kraljice, moli stara žena zijevajući i brišući suze, što joj puze niz obraze, blijede od nesna, umora i žalosti.

Luka Radoš pogleda na postelju. Na licu djeteta pojavio se grč. Ono stisne očice i smrkne čelo. Onda se malo smiri, da za časak opet vrisne, baci sa sebe pokrivač i pokuša da skoči s postelje.

— Drži ga! — zakriči Luka Radoš, a obnemoglost uđe u njegove udove. — Eno, sad će se srušiti. Kako se samo muči. Sine moj! Jedini moj sine!

A dijete kao da opaža očevu bol i kao da mu želi umanjiti muke, malo se smiri. Još koji put jaukne, a onda zavlada tišina.

Luka Radoš zamoli staricu, da otpočine. Ona je već umorna. Treba joj sna i počinka. Eto, on je došao sa zraka. On je svjež i on će ovu noć da bdije. I Luka Radoš sjedne kraj uzglavlja svojega jedinca. Upije svoj pogled

u njegovo lice, kao da mu svojim pogledom želi uliti snage u njegovo slabo tijelo. »Slab si, moj sine«, šapće on, »ali se ne daj! Saberi duh svoj, i kada bol navali na tebe, ti joj se odupri svom snagom. Budi junačan, moj sine, i smrt će se o tvoju čeličnu volju razbiti kao valovi o klisure. Ne popuštaj, moj sine, i skupi posljednju snagu svoju, da se opreš teškoj bolesti, koja na tebe juriša.«

Tako govori otac, a suza, jedna za drugom, naglo se spušta niz njegovo lice. U grlu ga stišće, zubi mu cvokoću, a na čelu mu niču krupne kaplje znoja.

Dijete se očigledno umiri. Lice mu je dobilo neki preobraženi izgled. Oči, do sada spuštene i polukrvave, posve se razbistrile. One su pune sjaja i širom otvorene. Ocu se čelo razvedrilo. On gleda svog jedinca i milo mu se smiješi. »Ivica moj, Ivica moj!« A dijete diglo ručice i lagano kreće njima po zraku.

»Kako je krasan!« uskliknе otac i zagleda se u njegovo čelo, na kojemu titra lagani dašak boli. Došao je vjetar, potjerao je oblake, i nebo je sinulo u svojoj ljepoti. Takav je i njegov sin, takav je i njegov jedinac u ovome času.

I otac tiho, oprezno poljubi dijete u čelo, a suza mu se radosnica spusti u plave dječije vlasi.

— Možda će ipak krenuti na bolje? — pomisli u sebi. Zapaljenje mozga? Ali možda nije ono još nastupilo, nego samo predznaci jedne mogućnosti. Pa sve da i jest, zašto ne bi dijete i ozdravilo? Ima ih, on je često puta slušao, koji su i ozdravili. I jedna utopljenička nada uđe u dušu očevu, što se već nekoliko dana grčila i previjala.

Dijete pravi rukama neke znakove. Možda nešto traži? Otac pogleda na sat i vidi, da je jedanaest. Vrijeme je za lijek. On uzme bočicu i nalije žličicu neke tekućine, slatke i ugodne, s mirisom badema. Prinese je dječijim usnama, i dijete je popije.

Bit će bolje — pomisli Luka Radoš i stavi lijek na stranu. Dijete još uvijek nešto traži. Pruža ručice, slabe, suve, kao uveli cvijet. Šta bi samo htio? — misli otac i pruža mu svoju ruku. Dijete je pomiče prema sebi, onda

na desno, pa na lijevo, i napokon je odmetne od sebe. Bio je to nehotični znak križa. Otac se zagleda u dječije oči. Kako su samo širom otvorene! Pogled je njihov grozničav i jezovit. Oca spopade strah od toga pogleda. Vidi li mene to dijete? — pomisli on. Nije li to halucinacija, uznemiri se otac ne znajući, šta da radi. Uzme čašicu octa, da mu namaže čelo. Dijete se malo namršti. Otac udalji čašu. Da ga dozove k svijesti? Onda će doći bolovi i trzaji, koji će mu iscrpsti i posljednju snagu. Možda se dijete ovako i odmori . . . I otac stavi čašu na njezino mjesto i opet pruži ruku svojemu djetetu. Ono je prihvati i prinese usnama. Hoće li me ugristi, pomisli otac, i mali ga drhat spopadne, kad se sjeti, kako bolesnici često puta smognu veliku snagu. I on pusti, da dijete radi, što ga je volja. Duša se njegova grize, srce njegovo puca, i kakva je prema svemu tome bol, što je osjetimo u prstu? Dijete dotle primakne očevu ruku svojim usnama, a onda je odmakne i počne je milovati. Tijelom očevim prostruji slatka milina i on lagacko poljubi ručicu djetinju. On bi ga poljubio i u lice, u oči i blijeda ustašca, ali se boji, da ga ne probudi.

Vrata se odškrinu. Na njima se pojavi žena, kuštravih kosa i zabrinuta lica.

»Kako je Ivici?« upita ona šaptom, a drhtaj je u njezinu glasu govorio, da je to majka.

»Vrlo dobro«, odgovori otac i zamoli ženu, da pođe u svoju sobu. »Djetetu je bolje i ja ne gubim nade.« On to reče tako uvjerljivo, da preko lica mlade žene preleti tračak nadanja. Onda se njezin pogled zamrači. Njezin je muž vara. Tako joj se pričini. Ili možda vara i sebe i mene? — pomisli žena i njezin joj se muž ražali. Ona klekne kraj njega i nasloni glavu na njegovo koljeno. Luka Radoš osjeti, da će ga ostaviti snaga i on zamoli ženu, da pođe na počinak. On će joj svakako javiti, ako djetetu bude gore. I mlada žena, u ovim teškim danima naučena pokoravati se svačijim zapovijedima, slijepo posluša i udalji se iz bolesničke sobe.

Luka Radoš nastavi svoju nijemu zabavu s djetetom.

Kako je samo oslabilo, sjeti se. Eto, jedva je mjesec dana tome, i dijete je bilo punahno. Plelo mu se među koljen'ı, uspinjalo u naramak, ljubilo mu usne i šaptalo: »Tata, ti si moj tata. Ja tebe najviše volim.«

»Koliko me voliš, Ivica?«

»Ovoliko« — uskliknulo bi dijete, raširilo ručice i zagrlilo ga. On bi ga stao ljubiti u vrat, u podbradak, u čelo i u oči. Dijete se ne bi moglo suzdržati od smijeha.

»Ako ja tebe ugrizem?« — zaviknulo bi ono i pokazalo niz bijelih, sitnih, sedefnih zubića. Ocu se srce razdraga. On bi stao mališana ponovno ljubiti, vaditi iz džepa sitni novac i davati mu komad po komad. Dijete je klicalo: još! još! — a otac samo daje i sav je sretan gledajući sjaj u djetinjim očima.

Kada bi samo ozdravilo! — opet se otme uzdah iz njegovih iznemoglih grudi. Pokušava da moli. Prošapće »Oče naš«, ponavlja te dvije riječi, ne mogući ili ne znajući dalje proslijediti svoju molitvu. Oče naš, ponovi on, a dijete njegovo, zabavljeno milovanjem njegove ruke, najedamput se trzne, pogleda ga, srdito ili iznenađeno, odgurne mu ruku i uhvati se za kosu.

— Čekaj, čekaj, čekaj — govori nervozno Luka Radoš, pokušavajući odstraniti dječije ruke od glave. No dijete se čvrsto prihvatilo za kosu i trza njom. — Čekaj, čekaj, čekaj — govori otac glasnije, ustaje sa stolice i hoće da silom udalji djetetu ruke. A dijete, kao osjećajući, da će biti zapriječeno u izvršenju svojeg nauma, napne svu snagu, potegne i odmakne ruku — punu finih, svilenih vlasi. Ocu bi, kao da mu je netko srce istrgnuo. Žurno nakvasi krpu u octu, pomiješanu s vodom, iscijedi je i stavi djetetu na glavu. Prva je krpa bila suva i topla. Iz nje se dizala para. Dijete se na to smrkne, uzdahne, a onda ućuta, spusti teške podbuhle vjeđe, savine noge i turi ruke pod pokrivač. Muke se ponove. Vrućica ga je ponovno spopala. Trzaji se ponoviše. Dijete strpljivo podnosi, ali je bol jača. Ono vrišti.

— Šta te boli, sine? — pita Luka Radoš, ali ne dobiva odgovora. On ponavlja svoje pitanje. Dijete se okrene na

protivnu stranu, nervozno i zlovoljno. Otac ga pogleda i samo reče: »Glava.« On se naime sjetio, da je dijete pred nekoliko dana, dok je još koješta govorilo, napravivši tu kretnju uvijek reklo: »Glava«. Tako i on izusti tu riječ mjesto njega, potresavši se pri pomisli, da će možda sutra, kada na sred sobe bude ležalo jedno lijepo, slabo tijelo, okićeno cvijećem, na sve upite morati da sam odgovara.

Na podu nastane neko šuštanje. Luka Radoš svrati tamo svoj pogled. Jedna se žena probudila, protire oči i gleda u njega zapanjeno.

— Kako je djetetu? — upita ona, ne toliko da nešto sazna, nego da se uvjeri, je li se zaista probudila.

— Meningitis — odgovori Luka Radoš očajno i zlovoljno.

Žena, koja je prvi put u životu čula tu zagonetnu riječ, kimne glavom potvrđujući, nekoliko puta zijevne, ustane, uzme čašicu s octom i pristupi postelji.

— Pođite vi, gospodine, spavati — reče mu dobrodušno i sažalno — a ja ću paziti na dijete.

Luka Radoš pogleda na sat i upozori je, da bi za nekoliko minuta trebalo djetetu dati lijek, a već sada promijeniti oblog.

— Da, da, sve ću ja to učiniti i octom ću ga istrti — odgovori žena, što je uvjerljivije mogla, odmah zamoči prste u ocat i zavuče ih pod pokrivač.

Luka Radoš ustane, pođe na prstima i odškrine vrata. Pred vratima se zaustavi. Šta će da radi, kamo će da ide? Iz sobe začu ponovni vrisak. On poviri kroz ključanicu. Žena pođe k prozoru i nešto prospe. Njemu se pričinilo, da je to lijek. U njemu je počelo kipjeti! Žena se vrati na svoje mjesto. On je pozorno promatra. Ona skida djetetu oblog s glave. Ipak je savjesna. Stavit će mu drugi. Žena ostavi oblog na stolu, načini nad djetetom znak križa, a sama uzme krunicu i počne polagano, pospano moliti. Onda dohvati žlicu i lijek. Ali kao da se predomisli. Stavi ih na staro mjesto. Mahne umorno rukom, uzdahne i glasno zazove Isusa i Mariju.

Luka Radoš odmakne se od vrata i teturajući pristupi k prozoru. Vani je pljuštala teška, crna kiša. Zrak je bio vlagom prezasićen. Na suprotnoj se strani splosnulo nekoliko kuća. S juga dođe vjetar i prelomi duge štapove, u kojima se spuštala kiša. Očuje se grom. Elementi se bune. Noć dobiva strahovit izgled. U njoj se očituje neka sila, koja hoće da sve poruši. Luka Radoš, popljuskan hladnim kapljama, izdigne glavu visoko i zagleda se u daljinu, koju je mrak zastirao. Pljusak dojuri do njega. On se za čas odmakne i opet se stavi u stari položaj. — Što dohvati, sve ruši — završi on mislima jednu konstataciju. — A hoćeš li i njega srušiti? — upita poluglasno, razdražljivo. Iz daljine se oču još jači šum. To dolazi oluja. Luki Radošu se pričini, kao da iz te tmine izlazi neka pojava, koja ide prema njemu. On se pomno zagleda u prostor pred sobom.

— Dakle? — upita bojažljivo i sav dršćući od zime i uzbuđenja. Onda progovori drugim glasom, kao da ponavlja nečiji odgovor: — Ništa. Meningitis.

I on umorno zatvori prozor, spusti se na zemlju i nasloni glavu na koljena. Iz sobe je dopiralo hroptanje djeteta. Šum je bivao sve veći. To su žene ustajale. Začu se jedan glas, malo bojažljiv. Onda drugi, pa treći, i u sobi nastade šapat, sve jači i jači, dok se ne pretvori u glasni razgovor. Luka Radoš zaustavi dah, da čuje.

— Ne govorite tako glasno, možda je dijete još pri sebi.

— Ajde, bona ne bila, zar ne vidiš, da se dijete već rastavilo s dušom, samo mu je živo tijelo i glava.

— Moja sestro, pa ni octove krpe nisu pomogle — javlja se treća žena.

— A odakle bi pomogle, kad mu nije koristila ni žabja krv, — čuje se glas, a Luka Radoš prepoznaje glas starice.

— Zlatna moja Marice, razvuče se sobom žalostiv uzdah i plač, kojemu se pridruži suzdržavano naricanje cijele sobe. To žene nad njegovim jedincem oplakuju svoje pokojnike.

Luka Radoš sav se strese nad tom blasfemijom. U

njemu se nešto trgne, on zatetura i zgrabi klinčanicu. — Ne će, ne će, ne će! — lomio se u njemu očajan poklik, kao da je htio njime zastrašiti Neznanca, što se kao tat ušuljao u njegove odaje, da mu odnese ono najdraže, što je imao. — Ne će, ne će, ne će! — ponavljao je u sebi, želeći da provali u sobu, da potjera one nemilosrdne Samaritanke i svojim rukama odbije nemilog provalnika.

U hodniku je postalo tamnije. Zrak se zgusnuo, skrutio i njemu se činilo, kao da ne diše kisik i ugljik, nego teško olovo.

Prozor se naglo osvijetli. Njemu se pričini, kao da je na njemu opazio blijedo lice nekog neznanca, dugih, spuštenih kosa, zaodjenutog u crninu.

— Tko je? — vrisne iz svega glasa i zagleda se kroz prozor. Odgovori mu šum kiše. Ali njemu se činilo, da to nije šum kiše, nego šum nečijih koraka. Iz daljine je odjekivalo pucanje gromova, no njemu se činilo, da to nije tresak gromova, nego udarac sjekire po vratima.

Luka Radoš smogne svu snagu i pojuri na dvorište. — Gdje je, gdje je? — pitao je sav izvan sebe, a odgovarao mu je pljusak kiše i mlaz vode, što je padao s krova. On otvori kapiju i nađe se na ulici. — Gdje je, gdje je? — lomio se njegov glas u olovnom zraku, dok se u tmini gubile njegove konture. Nebo se sastavljalo sa zemljom, vjetar je odnekle doputovao i jurio kroz kišu bijesno i pomamno, kao da se natječe s njim i kao da se ruga njegovim bolovima.

U sivu zoru ležalo je nasred sobe jedno slabašno tijelo, iskićeno jesenskim cvijećem. Iz susjedne sobe čuo se žamor, zveckanje posuđa i prigušen hihot. — Slatka moja Marice, rajna ti dušica — tuži neka sirotica za svojim djetetom brišući suze keceljom.

Vani, na hodniku, trzala se u plaču jedna žena — o, majka je to bila! — naslonivši glavu o rame jednoga živog mrtvaca.

JUNAK MOGA DJETINJSTVA

Jučer mi je stigla vijest, i meni je čudnovato pri duši. Pa i on je umro! Već sam na njega skoro posve zaboravio, a sad vidim, da je i on bio jedan od onih malo poznatih ljudi, koji u životu pojedinaca imaju svoje neporecivo značenje. Naše su se staze često sastajale i unakrštavale. Mi smo izmjenjivali nekoliko riječi, napsovali se, a katkada se, oprostite, i cjelivali. Onda smo se opet razišli i zaboravljali jedan na drugoga. Tako su prolazile godine i tako je došao i jučerašnji dan. Otac Miško je umro. U selu, nedaleko od moje i njegove varoši. Našega griješnog Jerusalema, kojemu smo se prijetili grožnjama neshvaćenih. Kojega smo ljubili ljubavlju neljubljenih. Kojega smo mrzili mržnjom omraženih. I kojega smo slavili slavom neslavljenih i neslavičnih.

Otac Miško je mrtav. Na putu svome, putu Ahasvera, prokletog i nesmirenog, on je, na dva dana, našao zaklonište u siromašnoj seljačkoj kući. I tu je, bez kukanja i jaukanja, ispustio dušu. Prezirač sela, kao legla jedne grdne stoke, on je bio od seljaka tiho, ali dostojanstveno pokopan i — oplakan.

Tako piše moj prijatelj. A moja duša, okupljena jednom tugom nerazumljivom, stoji danas, osamljena i siva, kao maglen dan. Spustilo se na nju nešto teško i olovno. Jauknula bi, a ne može. Kriknula bi, ali je promukla. Razmahala bi se, ali je sapeta.

Otac Miško je mrtav. Ponavljam tu riječ, a ne mogu da s nje skinem ljusku i da vidim jezgru jedne tragedije, koja bi u meni prouzročila konvulzivno grčenje i jecanje.

I.

Pokušat ću da vam o njemu pripovijedam.

Poznavao sam ga iz prvog djetinjstva. Stanovali smo u istoj ulici. Svaki sam ga dan viđao. On je bio redovno sam i mrk. Mi smo ga voljeli. Ali smo se svi, kad je on prolazio, stiskali uza zid i skidali naše fesove i šubare. On bi prošao, malo ševrdajući, pokraj nas, i obično ne bi odzdravljao. Samo bi nam katkada dao po nekoliko novčića, ali i to šuteći i skoro ne gledajući na nas.

Kažu, da je nekada bio posve drukčiji. To je bilo onda, dok se još nije dao na piće. Kasnije se potpuno promijenio. Njegova je žena bila vječno oblivena suzama, a njegova su djeca bila boležljiva i goropadna. Mi ih nismo voljeli i s njima smo se tukli. Ona nisu sudjelovala u našim dječijim igrama.

Prvi put sam s njime govorio, kad mi je bilo šest godina. On je sjedio u mehani, u društvu nekoliko ljudi s oporim izražajem u licu.

— Mali, šta si ti ovamo došao? — upitao me on, dok su moja mlađahna koljena sva drhtala od straha, a u glavi mi se vrtjelo od dima, vlage i vinskog zadaha.

— Poslao me babo, da kupim duvana — odgovorih zbunjeno, a on se lagano nasmiješi. Ja ne znam pravo, ili su se smijali samo njegovi brci ili usne ili one smeđe oči ispod gustih obrva. Bio sam sav svladan. On me uzme na krilo i poljubi me u čelo. Onda stane gostima nešto pripovijedati, što ja nisam zapamtio. Znam, da su se i oni nasmijali i da su mi dali novaca. Otac Miško je lupao šakom po stolu i vikao, da svi zapamte, što će im sada reći. Ovaj mali će biti . . . Ja ne znam, što sam ja imao biti, ali se sjećam, da su mnogi kazali »dabogda!«

Morao sam da nekoliko puta gucnem iz njegove čaše, a onda me je ispratio do vrata i rekao mi: »Pođi u miru Božjemu«.

Sutradan sam ga susreo na ulici i s poštivanjem skinuo šubaru. On me nije ni pogledao, nego je nastavio svoj put, kao da me nije nikada ni vidio.

II.

Moja mati pripovijeda, da je on proklet od svojih roditelja. U dvadesetoj je godini pobjegao od kuće, ali su ga oni povratili preko zaptija. Kad je drugi put htio da bježi, otac ga je pokušao svezati. On je prekinuo konopac i skemlijom napao na rođenog oca. Odonda se njih dvoje raskrstilo i nisu se više sastali. Otac je doskora umro, a i mati ode za njim.

Od tada me opet spopadao strah, kad bih ga vidio.

Kažu, da od njega nije bilo jačeg čovjeka u cijelom šeheru. Svi su mu se slijepo pokoravali. Njegovim je hirima moralo biti udovoljeno. Kad se jedamput posvadio s kadijom, cijelu mu je kuću opsio. S dvojicom drugova je istrgnuo nekoliko bašluka iz harema i zazidao kadijinu kapiju.

Svi su se tome smijali i govorili su, da nema junaka nad ocem Miškom. Kad ga kasnije uhapsiše, svi su odahnuli. Kurtalisali su se zulumćara.

Nakon šest mjeseci bio je otac Miško opet slobodan i ispijao vino u vlažnoj i zagušljivoj mehani.

III.

Kod nas je ljeti velika žega. Svi dašćemo od vrućine, odmarajući se pod šandodama ili bagrenom. Djeca se kupaju u nekoj jami, kroz koju teče potok, a koja se zove »virom«. Djevojke skinu nanule i potope noge u vodu, dok Arnauti u blizini zaustavljaju prolaznike nudeći buzu i limonadu.

Na večer se kod nas ne spava u sobama ni odajama. Kapija se primandali i zarine, pa se spava u avliji. Probudi nas ujutro sunce i njegova toplina.

Šetao sam jedne večeri ispred Miškove kuće, a bio sam tada nekud u petnaestoj ili šesnaestoj. Iz avlije je dopiralo dugo, ujednačeno pjevanje. Otac Marko je pjevao neke talijanske i njemačke pjesme, što ih je naučio na svom putovanju. Ne znam, s čim bih isporedio to pje-

vanje. On mi se pričinio kao jedna klisura, a glas njegov kao šum vjetra. što se o nju odbija.

— Miško, kasno je već, zašuti jedamput — čujem jedan bojažljivi, slabi glas, kao kad pile pijuče.

— Nosi se! — grmi on i nešto ružno psuje, a nakon toga nastaje u avliji neko komešanje, pa ženski plač i psovka grlatog muškarca.

— Kukvižo! — još jedamput začuh muški glas, pun neutažene srdžbe, a onda nešto zazveči, kao da se staklo rasprskalo na stotinu komada. Tihi jauk, a onda opet muk, sumoran, težak, u sparnoj ljetnoj noći s mjesecom kao malim balonom od bijelog papira.

Sutradan sam susreo obadvoje Miškove djece. Bila su blijeda, kao obično. Samo je majka bila povezana radi glavobolje, koja je potrajala oko dvije sedmice. Miška je netragom nestalo iz varoši, a kad se kući vratio, bio je mali teferič. Djeca su stajala na kapiji i gutala velike komade bijeloga kruha, dok je majka, tiho, kao sjena, obilazila kuhinjom i na ognjištu pripravljala objed.

IV.

Ne znam, jesu li me moje oči prevarile. Stao sam kao ukopan.

Na ulici jednoga velikog grada susreo sam starca, zarasla bradom, iscijepana odijela i promukla glasa. »Udijelite nešto siromašnom putniku«, reče mi i pruži dlan, krupan i pun brazgotina.

Suočili smo se. On se zbunio i nije znao da nijednu riječ jošte progovori. »Oprostite«, to je jedino, što je još s teškom mukom istisnuo. Zatim pođe naglim koracima, posrćući, u susjednu ulicu.

Požurim se za njim.

— Oče Miško, jedva sam Vas prepoznao. Kako ste se kroz ovih nekoliko godina potpuno promijenili!

— Život je takav, moj sinko, reče on tronutim glasom, a onda se uspravi, ponosan i velik. Ako hoćeš, dođi večeras k meni na večeru, reče glasom čovjeka, koji je naučio pred svakim se pokazivati i ponositi se.

Nisam se pravo snašao. Turio sam u džep novčarku, koju sam izvadio, da ga što obilnije pomognem. Čovjek, junak mojega djetinjstva, stajao je preda mnom u svoj svojoj veličini. Otac, koji me držao na koljenima i cjelivao u čelo, sastao se sa mnom nakon toliko godina.

— Oče Miško, hvala Vam, ali ne mogu doći. Želim Vam sretno putovanje i mnogo dobra od svega srca.

I pograbivši njegovu desnicu poljubih je s poštovanjem i nestadoh u gužvi velegradske ulice.

PUČKA MISA

Cin, cin! To zvoni sitno zvonce, zvučno, zvonko, začarano. To zvoni slatki, topli smijeh pobožnih srdaca i sveti šapat čistih molitava. Ili je to pjesma nepoznatih sfera vječnih radosti?

Početak i konac križnog puta gledaju nas s bijelih zidova tako preobraženo. Iskrivljena lica kliještima sviju strasti i zamišljena bol beskrajnih stradanja s dviju slika u lađici uprlješe bliještave i zaplakane poglede. O, u duši niču, rastu i dižu se u neizmjerje sve čežnje i skrušene molitve. Iz duše izviru, kovitlaju se sve mržnje i gore na plamenu potpunog opraštanja.

Gospodin s Vama! — šapću stupovi plahe crkvice, orgulje i ona mala djetinjski čedna krstionica. O, mir s Vama! — šapće mrtvo tijelo Isukrsta, skinuto s križa i naslonjena na prsi Materine. U duši zvone svi bijeli, topli, sveti tonovi. U duši gasnu svi strastveni poklici i u njoj se rascvjetava plavi cvijet Mistike.

I zlatna se plitica diže pobožno i svečano, a na njoj prebijela hostija. To misnik prikazuje sve grijehe i strasti Gospodu. To raskriljene ruke sakupljenog puka mole, da na njih siđe nevinost pogubljene dječice. Ili je to zaklinjanje nebesa, da prokaplju milostima nad grješnim čovjekom?

Neka je blagoslovljen Jaganjac, koji oduzima grijehe svijeta!

A preobraženi Isukrstov lik na vrhu glavnog oltara prodire nas beskrajno dobrim pogledom. Veliko, rasplamsano srce gori usred njegovih prsiju, a zlatne zrake

izviru iz njega i leprše po svima vjernicima. Kakvo je to veliko životvorno svjetlo, pitamo začuđeno, a ono samo pada po nama i grije nas vatrom Života Vječnoga.

I sitno, veselo, sretno zvonce zvoni i zvoni, a njegovo slatko potcikivanje uznosi nas u otmenu bol sviju Poniženja. U radost sviju Pokajanja. Slušamo, gledamo, šta se oko nas događa. Kleknemo, pa ustanemo, i opet kleknemo. Ništa ne shvaćamo, tek nosimo u duši sunčani osjećaj sudjelovanja u djelu najvećemu.

Opet nekoliko svetih časova i nejasnih događaja. Jesu li to sišle nepoznate sile iz nepoznatih, daljinom zastrtih krajeva, da na ovome uskom komadiću zemlje zasjene svakidašnje i ljudskom umu poznate zakone? Je li mogućnost prešla granice nemogućnosti, a Duh se vinuo povrh Materije i sada lebdi nad njom, dajući joj nove odlike i preobražavajući njezine elemente?

Svećenik se poklonio i govori tajinstvene riječi.

Poklonimo se i mi, jer je došao čas, kad će Sin Čovječji da opet siđe na zemlju!

Kakvo se čudo događa i gdje se gube sve naše logike? I kruh postaje Tijelom, a vino Krvlju, zadržavajući svoje vanjske oblike.

Ovo je t i j e l o moje, ovo je k r v moja, šapće svećenik, a vjernici spuštene glave i prignuta koljena čekaju dolazak velikog Proroka. Njihove duše svečano rone u carstvo nedokučivoga i nose u sebi radosnu vjeru u ono, što oči ne vidješe. O, duša njihova osjeća, da je zaplovila u more vječnih istina i blage ljubavi, i ona se smiješi svakom pozivanju na ljudska ćutila.

I kleči puk, kleči, i sagiba glavu ljubeći prah crkveni, a onda prebire prstima zrnca krunice i moli duge, duge molitve. Da nebesa blagoslove njegove trudove, da donesu sreću nesretnima, radost tužnima, zdravlje bolesnima. I moli sabrani puk, moli, za se i za sve, koji vjeruju i koji ne vjeruju. Moli sabrani puk predano i s vjerom u moć molitve, i svaka njegova kretnja, svaki njegov pogled i uzdah jedna su molitva. Ne zna puk za skepsu, ne zna za sumnje, i njegovo srce kuca u jednakom ritmu.

Srce cijele crkve kuca u jednom ritmu, mirnom i pobožnom. I osvaja taj ritam sve nas i svi mi postajemo jedna duša, jedno srce i jedan hram molitve. A dobri se lik Isukrstov s glavnoga oltara blago smiješi i cjeliva nas očinskim pogledom. I dobri lik Isukrstov kao da diže ruku, da nas pomiluje po našim skrušenim dušama i kao da nam nešto govori.

O, što govori lik Isukrstov nama, skupljenom puku, umornim radnicima i umornim putnicima? Ne čuje naše tjelesno uho njegova glasa, no duša ga čuje i ona ga upija, kao cvijet svježinu ranoga jutra. I osjeća duša tajinstveni glas, tih kao dašak, koji nam govori: Zaroni u sebe i nađi u sebi iskru Dobrote i Ljubavi! Uzmi je na ruke i ponesi je na svojim putevima, da ti vječno svijetli u svima tminama! Nad svima stvarima. U svakome gledanju i prosuđivanju.

A mnogo sunca i svježega zraka dópre odnekuda u crkvicu. Sve stvari okupane radošću. Sva srca opojena čudesima.

I vjernici polagano, praveći znak velikoga križa i klanjajući se do zemlje ostavljaju sveto mjesto gubeći se u krivudavim podnevnim ulicama.

EPILOG

Pod večer, kada veliki grad oživi od noćnih šetalaca i blijedih svjetiljaka, ja ostavljam ovo histerično mjesto i bježim daleko. Izvan dohvata ljudskih glasova i pogleda, u osamu, gdje se ukočilo mrtvo granje i gdje kuće stoje preplašene, u se povučene. Na mene se u tim časovima svale svi grijesi moje mladosti i u duboke ponore vuku moju dušu, koja ne može da se zaniše na valu dobrote i tihe smirenosti. Čini mi se tada: sav je život jedna zamršena nepoznanica, uokvirena s trideset zagrada. Mi, nevješti račundžije, stojimo nad njom i šuplje buljimo. I eto, majko, u tim danima često mi se ukaže Tvoje usko, navorano lice, i dva ugašena oka — dva vrela presahnula.

O, što žele ta dva oka, koja mi pokazaše stazu patnje i pregaranja? Majko! Ja ne razumijem njihova nijemog glasa, tek čujem nad sobom samo nemoćni i zabrinuti poklik: Sine! I moja duša na taj poklik sva se uzraduje. Neka tuga bez kraja pomiješa se s čudnovatom radošću i svaka iskrica cijelog mene dršće na jednoj niti, tananoj i nesigurnoj. Postajem nježan kao dijete i ja bih da se rasplačem kao nekada, dok bijah još mali, nejački. Uhvatim se za prvo stablo ili se naslonim na prvi ugao, i stojim. Nijem, pobožan, skršen stojim u samoći dalekoga kraja, i mislim na Tebe.

»Majko!«

Kako pobožno izgovaram tu riječ, o koju su vezane sve niti mojega života. Kako opraštam sebi sve grijehe svoje mladosti i zanosim se vjerom, da na dnu mojeg srca tinja još ona iskra, koju si Ti zapalila. Mala, neznatna, no

meni draga, jer znam, da ću njom zapaliti vatru na ognjištu, kraj kojega ćemo se obadvoje ogrijati. Sjedit ćemo jedno uz drugo. Ti, ozbiljna ikona svete isposnice, i ja, Tvoj umorni svećenik, koji prinosi posljednje žrtve drhtavim rukama.

Eto, majko! Ja se u tim časovima odričem svega za tu posljednju utjehu. Ničega ne trebam. Stojim sam u noći proladnoj, na zimi, koja prožimlje srce i grije ga ledom života. I samo s bolesnim, umornim smiješkom susrećem sve ono, što k meni dolazi. Hvala! — govorim svakom i svačemu i ostajem vječno sam, s Tvojom slikom pred očima. Klečim pred njom i molim joj se, kao jedinoj dobroti s ove strane ljudskog života.

Tako, majko, stojim ja, dijete naših zajedničkih stradanja i poniženja. Pobožan, kao dijete, kada prvi put blaguje Kruh Života poklanjajući svoju dušu — cvijeće prebijelo — svojem Učitelju. Smiren, kao onaj, koji je prešao sve klance života i zaustavio se na zelenoj livadi. Radi Tebe i po Tebi dobiva moj život svoje značenje. Iz kaosa sviju Besmislenosti u meni se diže jedan veliki Smisao, i ja padam pred njim na koljena. Blagosivam ga i pozdravljam. Njemu se klanjam i, njim prožet, ja idem izmučenim koracima svojim teškim stazama.

No dogodi mi se katkada, da vidim mladu ženu, u bijelini. Prolazi ona nasadima starih hrastova i zelenih borova, uzdignute glave i uprijevši zanesen pogled u daljinu, dok za ruku vodi malog, nejakog sinčića. I biva, da me takav prizor gane do srca. Zastanem i gledam. I sve mračno, što je do tog časa ispunjalo moju dušu, gubi se negdje u beskraju, a u meni ostaje samo blaga vedrina. I tada se sjetim Tebe, sveta mučenice, i svojega djetinjstva. I vidim Te tada malo pognutu, skoro uvijek zabrinutu. Ja trčkaram ulicama, nabacujem se kamenjem i razvijam svoje djetinje osnove. Ti mi prigovaraš, a ja se protivim. Tako prođu sati naše zajedničke zabave, i mi se raziđemo. Ti, na posao, vjerujući, da će sve biti po nekoj određenoj nuždi, moleći se samo stotinama nebeskih zaštitnika. Ja, među drugove, ne razumijevajući Te i misleći uvijek, da ipak treba nekud poći . . .

Kamo?

Dok se nismo ni nadali, kucnuo je čas i ja rekoh zbogom. I Tebi i prvoj mladosti i onim našim grbavim sokacima, nad kojima možda još uvijek leprše moji dječiji uzvici.

Zašto?

Odgovora ne nalazim.

Ti si ostala sama, zatvorena među četiri zida polumračne sobice. Mene je život povukao daleko od Tebe i od stare okoline. Obiđoh sela i gradove. Danas ne znam, što će sutra biti, no živim od prošloga. I tako idem, vječni putnik, s malo dobrote i mnogo grijeha, koji nastaju i umiru u meni. Ali još uvijek vjerujem, da će nam se staze opet sastati i da će naša srca u istom ritmu zakucati. Tek se bojim katkada. Crne se slutnje bace na mene i neki mi kreštavi glas zavrišti u uho:

»Prekasno je!«

Stresem se. Počnem buljiti u prazan vazduh oko sebe i bježim od nečega. Podrhtavam. Java ili vizija? Na sred sobe podignut odar i Ti na njemu. Podbrađena, s križem na grudima. Suva i požutjela. Dvije svijeće, kao dvije noćobdije, stoje nad Tvojom glavom i lagano dremuckaju. U meni se toga časa nešto prekine i ja gubim svaku otpornost. Klonem i srušim se.

Iz daljine dopire do mene čudno zveketanje. To susjedi razbijaju sanduk i vade mrtvačko ruho. To je za ukop, govori neka baba, koja oprema mrtvace.

Hvatam se za srce. Slabašnom rukom vadim iz džepova neke ispisane hartije i cijepam ih na komadiće. Onda ustajem i, opijen mrakom, prolazim ulicama. Za mnom odzvanjaju mukli koraci. Na istoku se javlja zora, siva, bezlična, navješćujući dolazak novog dana.

Ja idem, nijem i sam, svojim putovima, noseći umornu dušu, jedan sumorni zavičaj.

SADRŽAJ